

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології та права
Кафедра соціології**

«На правах рукопису»
УДК 316.061.2

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ П.В. Кутуєв
«__» _____ 20__ р.

Магістерська дисертація

**на здобуття ступеня магістра
зі спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Волонтерська діяльність в умовах збройного конфлікту на
Донбасі»**

Виконала:
студентка II курсу, групи СЛ-82мп
Басаман Катерина Олександрівна

Керівник:
Доцент кафедри соціології, к.соц.н.
Єнін М.Н.

Рецензент:
К. держ. упр., вик. кафедри теорії та практики упр.
Карпунець А.С.

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.
Студент (-ка) _____

Київ – 2019 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології та права
Кафедра соціології**

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-науковою програмою
Спеціальність (спеціалізація) – 054 «Соціологія» («Врегулювання конфліктів та медіація»)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ П.В. Кутуєв
« ___ » _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на магістерську дисертацію студенту

Басаман Катерині Олександрівні

1. Тема дисертації «Волонтерська діяльність в умовах збройного конфлікту на Донбасі», науковий керівник дисертації: Єнін Максим Наїмович, доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, затверджені наказом по університету від « ___ » _____ 20__ р. № _____
2. Термін подання студентом дисертації 17 грудня 2019
3. Об'єкт дослідження: волонтерська діяльність
4. Предмет дослідження: особливості волонтерської діяльності та її основні напрями в умовах збройного конфлікту в Україні.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - Розкрити зміст поняття «волонтерство», визначити основні підходи до його визначення, класифікації та основні характеристики;
 - З'ясувати місце волонтерської діяльності в концепціях з миробудування, зокрема гібридного миру;
 - Дослідити історію розвитку волонтерського руху в світі та в Україні.
 - Дослідити особливості активізації та розвитку волонтерства в умовах збройного конфлікту;
 - Розкрити особливості основних напрямів волонтерської діяльності (на основі результатів дослідження).
6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: відсутній.
7. Орієнтовний перелік публікацій: одна.
9. Дата видачі завдання 16.09.19.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Березень 2019	
2	. Формування джерельної бази дослідження	Травень - червень 2019	
3	Складання розгорнутого плану	Серпень - вересень 2019	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Вересень 2019	
5	Написання I розділу дисертації (КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ВОЛОНТЕРСТВА)	Вересень – жовтень 2019	
6	Написання II розділу (ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ)	Жовтень 2019	
7	Підготовка програми та інструментарію дослідження для III розділу	Листопад 2019	
8	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	Листопад 2019	
9	Написання III розділу, висновків та коригування списку літератури	Листопад 2019	
10	Підготовка реферату магістерської Дисертації	Листопад – грудень 2019	
11	Передача магістерської дисертації на кафедру	Грудень 2019	

Студент

_____ К.О. Басаман

Науковий керівник дисертації

_____ М.Н. Єнін

АНОТАЦІЯ

Басаман К.О. **Волонтерська діяльність в умовах збройного конфлікту на Донбасі.** На правах рукопису. Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра зі спеціальності 054 «Соціологія». – Кафедра соціології. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – Київ, 2019. 86 с., список джерел з 56 найменувань.

В даній магістерській дисертації розкрито зміст понять «волонтерство», «волонтерська організація» та «волонтерський рух»; визначені основні характеристики та підходи до класифікації волонтерства. В роботі також досліджувалися історія розвитку волонтерського руху в світі та в Україні, а також місце волонтерської діяльності в концепціях з миробудування, зокрема гібридного миру. Особлива увага була приділена дослідженню особливостей активізації та розвитку волонтерства в умовах збройного конфлікту на Донбасі. З результатів власного експертного опитування були розкриті особливості основних напрямів волонтерської діяльності в умовах військового конфлікту.

Ключові слова: волонтерство, волонтерський рух, волонтерська організація, миробудування, гібридний мир, постконфліктне врегулювання.

ABSTRACT

Basaman K. **Volunteer activity in the conditions of armed conflict in the Donbass.** On the rights of the manuscript. Master's thesis for obtaining a Master's degree in specialty 054 "Sociology". – Department of Sociology. – National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". – Kyiv, 2019. 86 p., 56 references.

This master's thesis discloses the concepts of “volunteering”, “volunteer organization” and “volunteer movement”; the main characteristics and approaches to the classification of volunteering are identified. The work also examined the history of the development of the volunteer movement in the world and in Ukraine, as well as the place of volunteer activity in the concepts of peacebuilding, in particular the hybrid peace. Particular attention was paid to the study of the features of the activation and development of volunteering in the conditions of armed conflict in the Donbass. From the results of our own expert survey, the features of the main areas of volunteer activity in the conditions of a military conflict were revealed.

Key words: volunteering, volunteer movement, volunteer organization, peacebuilding, hybrid peace, post-conflict settlement.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ВОЛОНТЕРСТВА	12
1.1. Визначення поняття «волонтерство» та його основних характеристик.....	12
1.2. Місце громадянського суспільства та волонтерської діяльності в концепціях з миробудування.....	22
1.3. Розвиток волонтерської діяльності в світі та в Україні	31
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	45
2.1. Активізація та розвиток волонтерської діяльності в умовах військового конфлікту на Донбасі.....	45
2.2. Напрями волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту	50
Висновки до розділу 2	63
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ	65
3.1. Програма дослідження «Особливості волонтерського руху в умовах конфлікту на Донбасі».....	65
3.2. Аналіз результатів дослідження	69
Висновки до розділу 3	78
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

На сьогодні, волонтерство є дуже поширеним у суспільстві явищем, яке користується великою популярністю серед різних груп населення і направлене на розв'язання багатьох суспільних проблем. Волонтерська діяльність, особливо за кордоном, має досить тривалу історію розвитку і розглядається як невіддільний елемент громадянського суспільства. Волонтерська діяльність протягом довгого часу була направлена на вирішення соціальних, культурних та екологічних проблем. Однак останнім часом, у зв'язку зі зростанням суспільних криз та конфліктів, які часто мають затяжний і кровопролитний характер, все більше представників міжнародних та волонтерських організацій закликають до розширення сфери діяльності волонтерів, наголошуючи на необхідності їхнього залучення до забезпечення внутрішньої безпеки держави її громадян, та подолання наслідків конфліктів. На сьогодні, питання залучення волонтерів, як інституту громадянського суспільства, до врегулювання та подолання наслідків конфлікту активно підіймається в дискурсі з миробудування та постконфліктної розбудови.

Показовим прикладом залучення волонтерів до забезпечення внутрішньої безпеки держави, її громадян та подолання наслідків конфліктів є приклад досвіду волонтерства в Україні на початку подій Революції Гідності та збройного конфлікту на Донбасі. Така активна громадянська самоорганізація відбулася як виклик на суспільно-політичну кризу, що виникла в результаті масових протестів та початку військового конфлікту на Донбасі, і яка показала, що чинна влада не може ефективно справлятися з обов'язками та проблемами, що стосуються обороноздатності країни та подолання наслідків конфлікту. Натомість волонтерство в умовах збройного конфлікту в Україні змогло перебрати на себе нестандартні для світової практики волонтерства завдання та напрями та виконувати їх навіть ефективніше ніж державні структури.

Поступово з одноразової допомоги та індивідуальних ініціатив утворилася ціла мережа волонтерських організацій та благодійних фондів, яким вдалося заручитися підтримкою суспільства та створити механізми співробітництва з владою. На сьогодні волонтерство існує на багатьох рівнях: індивідуальному, громадському та державному, і спільним для всіх цих рівнів є прагнення забезпечити цілісність та незалежність України.

Досвід іноземних країн, таких як Хорватія та Боснія і Герцеговина, які також пережили військовий конфлікт та постконфліктну розбудову, показує, що волонтерський рух в Україні, дійсно, є унікальним та потужним, оскільки в жодному кейсі, окрім як військового конфлікту на Донбасі, ще не було такої активної участі волонтерів та волонтерських організацій у вирішенні проблем пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни та вирішенням наслідків конфлікту. На думку багатьох дослідників, в період АТО волонтерський рух набув абсолютно нових якостей та функцій, завдяки яким відбувається трансформація громадянського суспільства в сучасній Україні.

Таким чином, на сьогодні, дуже актуальним завданням є дослідження як особливостей, так і досвіду української волонтерської діяльності в умовах конфлікту на Донбасі, яке нам в подальшому надасть підстави говорити про можливість залучення представників волонтерських організацій до вирішення питань, що стосуються врегулювання конфлікту на Донбасі та постконфліктної розбудови.

Об'єктом даної магістерської роботи є волонтерська діяльність.

Предметом – особливості волонтерської діяльності та її основні напрями в умовах збройного конфлікту в Україні.

Метою даної магістерської роботи є дослідження особливостей активізації та основних напрямів волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту на Донбасі.

Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання:

- 1) Розкрити зміст поняття «волонтерство», визначити основні підходи до його визначення, класифікації та основні характеристики;

- 2) З'ясувати місце волонтерської діяльності в концепціях з миробудування, зокрема гібридного миру;
- 3) Дослідити історію розвитку волонтерського руху в світі та в Україні.
- 4) Дослідити особливості активізації та розвитку волонтерства в умовах збройного конфлікту;
- 5) Розкрити особливості основних напрямів волонтерської діяльності (на основі результатів дослідження).

Наукова розробленість. Огляд наукової літератури з дослідження особливостей та напрямів волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту показав, що на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження в цьому напрямі. Натомість за останні декілька років, особливо серед українських дослідників, зростає зацікавленість до окремих аспектів волонтерської діяльності в умовах військового конфлікту. Тоді як серед зарубіжних науковців, що працюють в сфері дослідження шляхів врегулювання конфліктів та миробудування, об'єктом дослідження виступає не волонтерство, а громадянське суспільство, як сукупність різноманітних локальних ініціатив. Серед українських дослідників, що вивчають загальні характеристики волонтерства як суспільного феномену необхідно зазначити: Лях Т.Л., Жужу Л.О., Міненко Г.М., Матійчик А.В., Мазій І.В. З 2014 року актуалізувався інтерес як зарубіжних, так і українських дослідників до питань участі волонтерів у конфлікті, реформації української армії, забезпеченні обороноздатності тощо. Серед тих, хто почав досліджувати окремі аспекти волонтерства необхідно назвати: Панькову О.В., Зарембо К.В., Пуглісі Р. Жужу Л.О., Горєлова Д.М. О.В., Яновську, Д.М., Корнієвського. Тему врегулювання конфліктів, миробудування, зокрема роль громадянських ініціатив в цих процесах, та гібридний мир досліджували: Р. Макгінті, Дж. П. Ледерак, Т. Пафенхольц, О. Річмонд.

Оцінюючи рівень наукової розробленості проблематики магістерської роботи щодо особливостей волонтерської діяльності в умовах збройного

конфлікту в Україні, варто вказати і на відсутність комплексних соціологічних досліджень у даному напрямі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувалися як загальнонаукові методи, так і суто соціологічні. Для концептуалізації основних понять як волонтерство чи волонтерська діяльність використовувався порівняльний аналіз та синтез. Для з'ясування та пояснення особливостей розвитку волонтерства використовувався порівняльно-історичний метод. Для проведення власного дослідження використовувався метод глибинного експертного інтерв'ю.

Наукова новизна одержаних результатів. Не зважаючи на те, що з 2014 року актуалізувалися дослідження волонтерства в умовах конфлікту на Донбасі, в науковій літературі практично відсутній комплексний аналіз особливостей та напрямків волонтерства. Тому в даній роботі було здійснено всестороннє дослідження особливостей волонтерської діяльності в умовах конфлікту на Донбасі, проаналізовані основні напрямки волонтерського руху. Окрім цього, вперше проаналізовано роль волонтерських організацій, як інституту громадянського суспільства, в сучасних концепціях з миробудування, зокрема гібридного миру. Також в даній роботі була здійснена спроба обґрунтування можливості залучення волонтерів та волонтерських організацій до процесу врегулювання конфлікту в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в ході написання даної роботи теоретичні висновки та результати власного дослідження можна використовувати для подальшої розробки стратегій щодо подальшого розвитку волонтерства в Україні та для подальшого обґрунтування та дослідження потенціалу участі волонтерів чи волонтерських організацій в процесах миробудування та постконфліктної розбудови на сході України.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження та висновки цієї магістерської дисертації були опубліковані у формі тез у співавторстві з науковим керівником – к.соц.наук, доцентом Єніним М.Н. на

Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2019 рік).

Структура магістерської роботи. Дана робота складається зі вступу, трьох розділів, 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 86 сторінок, з них основних – 75 сторінок. Список використаних джерел містить 56 найменування (з них іноземних – 21).

РОЗДІЛ І.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ВОЛОНТЕРСТВА

1.1. Визначення поняття «волонтерство» та його основних характеристик

У сучасному світі інститут волонтерства поширений практично у всіх країнах світу. Він стає основою побудови та розвитку громадянського суспільства та одним із важливих складових успішного соціального розвитку, що сприяє вирішенню актуальних соціально-економічних проблем країни і підвищенню якості життя людей. У зв'язку з цим, сьогодні виникає необхідність у визначенні які, практики можна називати волонтерськими, і чим вони відрізняються від інших дозвілєвих практик індивідів, який вплив здійснює волонтерство на індивіда та соціум взагалі, зокрема, якого статусу та ролі набуває волонтерство в умовах суспільної кризи чи конфлікту.

Говорячи про етимологію, походження слова «волонтер» відносять до латинського слова «volontarius», що означає «добровільний, з власної волі». Спочатку волонтерами вважали людей, що вступили на військову службу за власним бажанням, тобто добровільно [27]. Однак за останнє століття відбулася трансформація терміну, він суттєво розширив своє значення, оскільки поступово здійснювався відхід від традиційного мілітаристського розуміння феномену волонтерства, проходила його інституціоналізація; волонтерство все більше набувало рис саме соціального явища.

На сьогодні, в науковій літературі поняття «волонтерство» по-різному трактується вітчизняними і зарубіжними науковцями. Однак всі численні наукові дефініції свідчать про те, що сучасне розуміння волонтерства зберігає в собі ідею доброї волі. Так, український дослідник Т. Лях визначає волонтера як особу, що за власним бажанням допомагає іншим. При цьому вона прирівнює це поняття до терміну «доброволець», який з огляду, зокрема на військові події в Україні, має скоріше мілітаристське забарвлення. Так,

військовий конфлікт в Україні підтвердив необхідність диференціації цих двох понять, оскільки добровольцями прийнято було називати тих, хто з власної волі став до лав учасників АТО, членів добровольчих військових формувань. Натомість волонтери – це особи що своїми діями забезпечували турботу про діючих військовослужбовців, поранених та полонених, підтримку мирного населення в зоні бойових дій, внутрішньо переміщених осіб, постачання в зону конфлікту необхідної зброї, провіанту, медичних препаратів тощо. Попри спорідненість обох понять, що полягає у добрій волі її носіїв щодо забезпечення цілісності та незалежності України, традиція суспільного сприйняття добровольців та волонтерів АТО зумовлює наповнення цих понять дещо різним змістом [19].

Важливим у контексті нашої роботи є розгляд визначення поняття «волонтерства» міжнародними організаціями, зокрема ООН. Так, у «Рекомендаціях щодо підтримки волонтерства», затверджених Генеральною асамблеєю ООН, термін «волонтерство» належить до «широкого спектра видів діяльності, включаючи традиційні форми взаємодопомоги та самодопомоги, офіційне надання послуг та інші форми громадянської участі, що здійснюються добровільно, для загального громадського блага, і де грошова винагорода не є головним мотивуючим фактором» [46]. Також необхідно підкреслити, що у доповіді «Стан світового волонтерства: трансформуючи управління» програми Волонтерів ООН, вплив волонтерів на поширені в суспільстві соціальні та культурні норми і цінності розглядається як бажаний і закономірний: «Волонтери можуть впливати на зміну та формування культурних та соціальних норм і цінностей суспільства. Вони можуть розширити параметри дебатів, поставивши нові ідеї в політичних порядках денних і заперечуючи статус-кво. Хоча це не завжди може безпосередньо впливати на осіб, які приймають рішення або на результати політики в короткостроковій перспективі, це може змінити думку та привести до довгострокових соціальних змін. Це може також сприяти появі безлічі думок,

що в деяких контекстах можуть змусити уряди більш чуйно реагувати на більш широке коло потреб» [48].

Таки чи інакше, існує багато як наукових визначень, так і закріплених на законодавчому рівні різних країн дефініцій. Проте всі вони збігаються в тлумаченні волонтерської діяльності як сукупності її основних характерних ознак: добровільності, безоплатності, соціальної спрямованості тощо [8].

Так в українському законодавстві, волонтерська діяльність визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [1]. Згідно із Законом України «Про волонтерську діяльність», волонтерство ґрунтується на таких принципах, як законність, гуманність, рівність, добровільність, безоплатність, неприбутковість. Принцип законності означає, що волонтерство здійснюється згідно чинного законодавства України. Гуманність – волонтерська діяльність здійснюється з метою надання допомоги тим, хто цього потребує, та створення певної суспільної користі. Рівність – кожна особа має рівний доступ до здійснення волонтерської діяльності та на захист від будь-яких проявів дискримінації (наприклад, обмежень на підґрунті віку, гендеру, статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, стану здоров'я, політичних та інших поглядів, соціального статусу та ін.). Добровільність – волонтерська діяльність здійснюється за власним вибором та волею особи; ніхто не може бути примушеним до заняття волонтерством. Безоплатність – волонтери не отримують фінансову винагороду за надання волонтерської допомоги. Неприбутковість – волонтерство здійснюється без отримання матеріальної винагороди, проте волонтери можуть отримувати компенсацію коштів, а також інші види нематеріальної винагороди [1].

Українське законодавство про волонтерську діяльність також закріплює і види волонтерства: надання допомоги малозабезпеченим, бездомним, безробітним тощо; допомога та догляд за хворими, особам з інвалідністю, людям похилого віку тощо; допомога людям, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації, воєнного стану, військового конфлікту тощо;

екологічне волонтерство; допомога з проведенням заходів національного та міжнародного значення. Знаковим є те, що з початком військового конфлікту Закон України був редагований і до переліку видів волонтерства була додана допомога Збройним силам України, органам державної влади під час проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях [1].

Волонтерський рух може бути представлений як індивідуальними особами-волонтерами, які займаються цією діяльністю самостійно, так і у формі об'єднань, волонтерських чи благодійних організацій. В українському законодавстві відсутнє чітке визначення терміну «волонтерська організація». Проте звернувшись до Закону України «Про громадські об'єднання», де «громадське об'єднання визначається як добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [2], ми можемо сформулювати визначення поняття «волонтерська організація» як добровільного об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб, що здійснює свою діяльність без мети одержання прибутку на добровільних засадах.

Такою ж є ситуація і з терміном «волонтерський рух». У Законі України «Про волонтерську діяльність» відсутнє визначення цієї категорії. Проте деякі науковці поняття «волонтерський рух» та «волонтерська діяльність» використовують як синоніми. Але, це на думку дослідниці Буркової Л.А. є не зовсім коректно, адже поняття «рух» використовується для позначення будь-яких змін, що відбуваються прикладом в суспільстві. Тому з метою усунення плутанини між цими поняттями вона вважає за потрібне уточнити дефініцію «волонтерський рух», під якою розуміються «колективні або індивідуальні дії волонтерів, спрямовані на певні позитивні зміни у державному або суспільному устрої, що виникають під час надання волонтерської допомоги» [с. 552, 5].

На сьогодні не існує загальновизнаної класифікації волонтерів та їх діяльності. Класифікувати їх можна за різними ознаками, як прикладом за такими загальними ознаками як вік, освіта, зайнятість.

Зарубіжні науковці С. Маккарлі та Р. Лінч спробували перейти від загальної класифікації до більш конкретної, об'єднавши волонтерів у декілька груп, беручи за ознаку тривалість їхньої роботи: волонтери, які працюють давно (*long-term volunteer*); волонтери, які працюють невеликий проміжок часу (*short-term volunteer*). Перший тип волонтерів, на думку дослідників, найбільше відповідає традиційному уявленню про них, оскільки їм притаманні такі риси, як повна самовідданість справі чи організації. Таких волонтерів залучають до діяльності трьома способами: вони самостійно знаходять організацію, яка вже працює з волонтерами; працівник організації є волонтером, добровільно беручи та виконуючи додаткові види робіт без додаткової оплати праці; за рекомендацією інших волонтерів [22] – усі вони самі встановлюють межі своєї роботи, визначають її тривалість. Волонтерів, які працюють невеликий проміжок часу, добровільна робота цікавить лише в загальних рисах. Вони не є самовідданими волонтерській справі, хоча реально допомагають вирішувати певні соціальні проблеми. У низці пріоритетів таких людей волонтерська робота не займає провідної позиції. Як правило, волонтери, які працюють невеликий проміжок часу, роблять це заради людей, які їх запросили, часто без усвідомлення важливості загальної справи. Мотивація таких волонтерів – це суто визнання власних досягнень. Такі волонтери хочуть мати чітко визначений обсяг роботи в конкретний проміжок часу [20].

Схожу класифікацію має і американський дослідник К. Наваратнам із Центру розвитку волонтерства Вірджинії (США). Так, він поділяє волонтерські групи на типи відповідно до часу їх волонтерської роботи:

– постійні волонтери – люди, постійно залучені до волонтерської діяльності, які беруть участь у різних програмах та надають різні послуги;

– тимчасові волонтери – особи, які беруть участь у діяльності лише тоді, коли їм це цікаво;

– сезонні волонтери – люди, які беруть участь у волонтерській діяльності в певний період року в програмах, які відповідають їхнім інтересам [39].

Релевантною для українського досвіду є також типологія, яку розробила дослідниця Погрібна В.Л. Провівши аналіз діяльності українських волонтерів протягом 2014-2015 років, зокрема взявши до уваги їх мотиваційну складову, Погрібна В. запропонувала поділяти волонтерство на ментальне та ситуативне. Групу ментальних волонтерів складають ті, для кого добровільна безоплатна допомога є свідомим вибором. При цьому цю групу вона розділяє на дві інші підгрупи: волонтери, які готові співпрацювати з владою і волонтери, які розчарувалися в діяльності влади, тому скоріше бажають бути в опозиції. Наступною групою за мотиваційною складовою є ситуативні волонтери, які займаються цією діяльністю за компанію і як правило, вони здійснюють лише одноразові акти волонтерства. Ще однією групою є псевдоволонтери – вони займаються волонтерством лише заради отримання певних особистих переваг, визнання чи винагород [28, 29]. Дещо схожою є типологія Жужі Л. О., яка пропонує класифікувати волонтерів за рівнем їх діяльності. Так, вона виділяє чотири основні рівні здійснення волонтерства:

- всезагальний рівень передбачає реалізацію волонтерства на загальнодержавному рівні;
- загальний – на рівні громадських організацій;
- окремий – на рівні ситуативних об'єднань громадян в рамках або поза межами певних структур;
- одиничний – на рівні індивідуальних дій з власної ініціативи, що можуть бути епізодичними чи з певною регулярністю [13].

Огляд вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить і про існування різних підходів до визначення поняття «волонтер». Так, волонтерство вивчається з точки зору системного, діяльнісного, інституціонального підходів та підходу, який розглядає волонтерство як спільність. З позиції

системного підходу волонтерство є певною суспільною системою, що функціонує в контексті соціальних, економічних та політичних відносин. При цьому індивіди здійснюють певні дії та можуть вступати в комунікацію на різних рівнях. В межах діяльнісного підходу волонтерство розглядається як певний вид діяльності в системі способу життя самих волонтерів. В цьому випадку увага зосереджується на тому як змінюються самі волонтери в результаті їх спільної діяльності. Використовуючи інституціональний підхід, дослідники розглядають волонтерство як інститут, частину громадянського суспільства, політичної сфери що включає: різноманітні волонтерські об'єднання, спільноти, організації; волонтерські практики; соціальні, економічні, політичні та культурні ресурси; норми та правила волонтерської діяльності; традиції та зразки поведінки. Ціллю такого інститут в першу чергу є надання допомоги різним соціальним групам. Останнім підходом є підхід, який розглядає волонтерство як певну соціальну спільність людей. Ціллю такої спільності є формування власної ідентичності, суспільне визнання їх праці, що приносить їм певну практичну користь [27].

В межах даної роботи волонтерство розглядалося як інститут, тобто основоположним в даній роботі є саме інституціональний підхід. Це обґрунтовується тим, що не лише вітчизняні дослідники визначають волонтерство як політичний інститут чи інститут громадянського суспільства, а й зарубіжні дослідники, що працюють в сфері миробудування, відновного правосуддя, також розглядають волонтерство в межах громадянського суспільства, відносячи його до низових, локальних ініціатив. Хоча варто відзначити, що в зарубіжних дослідників все ж таки переважає трактування волонтерства як способу соціалізації молоді чи допомоги різним соціальним групам. Натомість останні декілька років українські дослідники, приділяють велику увагу і активно досліджують мотиваційні аспекти волонтерів, основні напрямки їхньої діяльності, складнощі роботи тощо, що пов'язані саме з початком військових дій на Донбасі.

Українська дослідниця Жужа Л.О., в своїх роботах також розглядала волонтерських рух як інститут, а функції громадянського суспільства через призму волонтерської діяльності в умовах війни. Вона вважає, що на сьогодні в сучасній науці є не дослідженим питання як саме волонтерських рух вплинув на зміну функцій та роль громадянського суспільства в Україні. Натомість вона приділяє увагу розгляду політологічних аспектів волонтерства в контексті громадянського суспільства. Дослідниця намагалася з'ясувати який саме вплив здійснює волонтерство як політичний інститут на здійснення своїх функцій громадянським суспільством. В загальному вона притримується трактування політичних інститутів як спеціальної установи, яка визначає діяльність індивідів, має певні повноваження та завдання, виконує спеціальні функції. Це свого роду засоби, що допомагають впорядкувати політичне життя і владу. Жужа виділяє три важливих компоненти кожного інституту: організаційний, правовий, етичний. Перший компонент передбачає, що кожний інститут є своєрідною організацією, як наприклад держава, політичні партії, громадські організації тощо. У волонтерстві цей компонент відображається у існуючій системі волонтерських організацій: регіональні, жіночі тощо [11].

Іншою важливою ознакою будь-якого політичного інституту є певні політичні права та норми. Вони передбачають наявність законодавчої забезпеченості можливості функціонування інститутів громадянського суспільства. Щодо законодавчих аспектів, то прикладом діяльності організацій громадянського суспільства регламентується різними законами, наприклад, Законами України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про політичні партії в Україні», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організації роботодавців» та ін. Щодо волонтерських організацій, то можна сказати, що не всі з них узаконені. Однак в цілому волонтерська діяльність регламентується різними законами та відповідними рішеннями й актами. Так у 2013 році в Україні були прийняті важливі для діяльності волонтерів закони.

Це закони «Про громадські об'єднання» та «Про благодійну діяльність». Однак для політичної науки не має значення чи має та чи інша волонтерська організація певні офіційні документи які б свідчили про її статус. Важливим є те, що волонтери об'єднані та організовані у певний спосіб [11].

Окрім норм та прав, волонтерство як інститут, характеризується відповідними поведінковими нормам. Однією з таких норм на думку дослідниці є добровільність. Підґрунтям діяльності є патріотизм, відповідальність, емпатія, гуманізм, взаємодопомога.

Третьою складовою політичного інституту є стійкі форми політичних відносин між індивідами. А волонтерство як політичний інститут є формою політичних відносин між різними суб'єктами та об'єктами волонтерської діяльності, відносинами між добровольцями та об'єктами їх допомоги, формами відносин волонтерів з державними та господарськими установами та організаціями. При цьому волонтерство здійснює певний вид політичної діяльності і включає соціальну спільність волонтерів, волонтерські групи, спеціалізовані на виконанні тієї чи іншої діяльності: збір коштів, надання необхідного обладнання, медикаментів та доставку їх в зону АТО, допомогу учасникам АТО та їх сім'ям тощо. Основною цінністю волонтерської діяльності є те, що вона не підпорядковується державі адже є громадською та ініційована не державою а громадськістю, тому втілює в собі певний альтернативний тип влади. Не зважаючи на те, що волонтерство хоч і може виконувати певні державні функції та діяти в інтересах держави, воно формально не підпорядковано їй. Виникнення будь-якого інституту обумовлено появою суспільних потреб у виконанні певних функцій та в задоволенні цих потреб. Так і волонтерство виникає у тих випадках, коли держава та існуючі інституції не в змозі в повній мірі виконувати свої функції та задовольняти хоча б базові потреби своїх громадян. Прикладом цьому є волонтери АТО, які з'явилися, коли держава виявилася не здатною забезпечити свою цілісність та діяльність з відновлення цілісності [11].

Як і кожний інститут волонтерство виконує певні функції, які також в своїх роботах розглядає дослідниця Жужа Л. На прикладі волонтерства в АТО вона розглядає основні функції громадянського суспільства, які набули особливого значення у зв'язку з початком військових дій. Так, вона виділяє наступні функції:

- Соціальні функції – полягають у задоволенні потреб, що виникають в учасників АТО, їх сімей та постраждалих тощо. Ця функція здійснюється шляхом збирання та доставлення продуктів харчування, медикаменти та інші необхідні речі як військовим, так і людям, що проживають в зруйнованих містах і селах на Донбасі.

- Економічні функції здійснюються завдяки збиранню коштів, добродійним внескам для закупівлі всіх необхідних речей.

- Функція захисту інтересів груп громадян полягає наданні різного роду юридичних консультацій учасникам АТО та їх сім'ям.

- Воєнні функції – участь волонтерів у якості добровольців у воєнних діях на Донбасі. Громадянське суспільство стає основою формування різного роду добровольчих бригад, які не підтримуються або підтримуються частково державою [12].

Приклад активізації волонтерства в Україні на початку 2014 року є унікальним прикладом, оскільки він показує, що волонтерство в умовах кризи чи конфлікту може набувати інших характеристик і виконувати ті завдання і функції, які для нього не є типічними. Як показує досвід волонтерства в Україні, воно може виконувати зовсім іншу роль та завдання, іноді навіть ефективніше ніж державні установи, якщо від цього буде залежати цілісність та незалежність країни.

Таким чином, волонтерство є важливою складовою сучасного громадянського суспільства і передбачає безоплатну та добровільну участь у суспільно-політичній, культурній та економічній діяльності для вирішення соціально значущих проблем. Проте сьогодні, у зв'язку зі зростанням кількості конфліктів, волонтерство може бути задіяне і в нетипічній для нього

діяльності, направленої на вирішення гострих проблем, як це показує досвід України.

1.2. Місце громадянського суспільства та волонтерської діяльності в концепціях з миробудування

На сьогодні вирішення конфлікту на Донбасі та подолання його економічних, культурних та соціальних наслідків є найважливішим завданням для нової влади. Досвід України свідчить про те, що громадянське суспільство, в тому числі волонтери та волонтерські організації, можуть грати важливу роль в цьому напрямку. Зарубіжні дослідники, що працюють в сфері миру, вже давно вивчають концепт громадянського суспільства та його потенціал в миробудуванні. Хоча роль саме волонтерства в цій сфері не є дослідженою, ми не можемо ним нехтувати розглядаючи проблеми миробудування, оскільки волонтерство, зокрема в Україні, є важливим інститутом, складовою громадянського суспільства.

На початку 1990-х років основна увага в дослідженнях з миробудування приділялася тому, як зовнішні актори та міжнародні організації можуть досягти найкращих результатів і з якими підходами до вирішення військових конфліктів та війн. За багато років досліджень, науковці прийшли до висновку, що тільки участь різних суб'єктів і підходів може привести до успіху в стійкому миробудівництві, включаючи низових, місцевих акторів, представників громадянського суспільства. І лише з середини 1990-х років роботи та дослідження західних дослідників (Дж. П. Ледерака, Й. Галтунга, Т. Пафенхольц) змістили фокус уваги від зовнішніх діючих осіб до внутрішніх акторів, які безпосередньо мають відношення до країни в якій відбувається конфлікт, що і привело до зміни парадигми. Відтоді увага дослідників зосереджувалася на питанні як зовнішні актори можуть підтримувати місцевих, державних акторів для збільшення їх можливостей в розбудові миру. Зміна парадигми надала можливість локальним акторам

впроваджувати свої ініціативи. Сьогодні цілий ряд недержавних суб'єктів, таких як НГО, асоціації, волонтерські об'єднання, представники бізнесу та окремі особи, все частіше беруть участь в різноманітних заходах з миробудування.

Загалом дискурс миробудування виник на виклики збройних конфліктів, що активно поширювалися світом після закінчення Другої Світової війни. Сам концепт миробудування трактується як загальний термін для опису довготривалого процесу, що охоплює всі види діяльності, направлені на запобігання насильницьких спалахів конфлікту чи стійкі трансформації озброєних конфліктів в конструктивні мирні способи управління конфліктом [37]. У дискурсі миробудування, Галтунг виділяє дві форми миру: негативний мир (закінчення насилля) та позитивний мир (мирне суспільство на всіх рівнях). Вузьке трактування миробудування, що ґрунтується на ідеї негативного миру, яскраво відображене в доповіді ООН 1992 року «Порядок денний для миру», де мета миротворчості визначається як запобігання масштабному насильству або повторенню насильства відразу після війн або збройних конфліктів. Миробудування закінчується, коли міжнародна спільнота починає сприймати постконфліктну країну як таку, що може гарантувати мінімальну безпеку своєму народу і може створити працюючі демократичні інститути. В більш ширшому визначенні, закінчення миробудівництва можливе лише тоді, коли досягнутий позитивний мир.

Ледерак один із перших, хто запропонував комплексний підхід до миробудування. Його ідеї вплинули на перехід до місцевих ініціатив в міжнародній практиці миробудування та на аналіз наслідків цього переходу. Основним елементом підходу Ледерака є «середній підхід» ('middle –out' approach), що поділяє все конфліктне суспільство на три групи (треки) акторів чи суб'єктів: трек 1 – топ-лідери (верхівка влади, військові лідери); трек 2 – керівництво середнього рівня (лідери в сфері науки, мистецтва, НГО); та трек 3 – локальний рівень (місцеві лідери, лідери місцевих НГО). Хоч в його підході представлені 3 рівня, він стверджує, що саме керівництво середнього рівня має

найбільший потенціал для створення інфраструктури, яка може підтримувати процес миробудування в довгостроковій перспективі. Однак теорія Ледерака неодноразово зазнавала критики через відсутність уваги до ініціатив та потенціалу третього треку [40].

Причиною того, що громадянське суспільство та його елементи в дискурсі миробудування грали другорядну роль, і почали залучатися до процесів розбудови миру відносно нещодавно, було домінування парадигми ліберального миру, відповідно до якої миробудування здійснюється міжнародними акторами. Натомість локальний рівень і його представники (громадянське суспільство), як правило, позбавлені прямої участі, і тому не можуть впливати на цей процес. Але тим не менш, як стверджують дослідники, за останні два десятиліття в міжнародній системі відбулися значні зміни, що прискорили появу недержавних акторів у сферах миротворчості та миробудування. Тому на сьогодні можна сказати, що за останні десятиліття поле діяльності суб'єктів громадянського суспільства значно розширилося.

Ці зміни знайшли відображення і в науковому дискурсі, адже на противагу домінуючій концепції ліберального миру, все більше теоретиків почало підтримувати концепцію гібридного миру, що зосереджувалася на формах, через які громадянське суспільство на місцевому рівні може залучатися до ведення переговорів або пристосовувати і формувати державні та міжнародні ініціативи з розбудови миру. Дослідники відзначають, що мир повинен бути побудований завдяки диференційованому процесу, який би поєднував різні рівні та учасників, включаючи як державу, так і громадянське суспільство. Таке поєднання дозволило б ініціативам на державному рівні в більшій мірі відповідати потребам та інтересам індивідів, які безпосередньо постраждали від конфлікту. Тільки завдяки залученню громадянського суспільства, встановлений мир буде законним, легітимним та стійким [45].

Як стверджують дослідники сфери миробудування та вирішення конфліктів, на сьогодні, домінуючою концепцією та методом, за допомогою яких провідні держави, міжнародні організації та міжнародні фінансові

організації врегульовують конфлікти та утверджують мир через миротворчі операції є ліберальний мир. Однак особливості ліберального миру не дозволяють оцінити та належно проаналізувати роль місцевого волонтерства у вирішенні проблем, пов'язаних з конфліктами, оскільки основна увага в цій концепції приділяється діяльності волонтерів ООН, які беруть участь у миротворчих місіях. Про домінування концепції ліберального миру також говорить той факт, що питання ролі та участі місцевих волонтерських організацій у вирішенні конфліктів є практично не дослідженим. Наукова література в основному зосереджена на дослідженні ролі волонтерської діяльності в рамках миротворчої місії ООН. Однак, більшою перспективою, на нашу думку, щодо вивчення та з'ясування ролі місцевого волонтерства у вирішенні конфліктів, володіє відносно новий підхід до встановлення миру, який отримав назву «гібридний мир».

Залучення представників громадянського суспільства до встановлення, підтримки миру та подолання наслідків сучасних конфліктів набуває все більшої підтримки зі сторони міжнародних спільнот, які проводять свої міжнародні миротворчі операції під гаслом «ліберального миру». Такі тенденції сприяли поширенню нового підходу до вирішення конфліктів, який серед зарубіжних дослідників отримав назву «гібридний мир». Даний підхід визначають як альтернативу ліберальному миру, яка все частіше використовується міжнародною спільнотою, оскільки він володіє гібридністю, яка дозволяє застосовувати практики та підходи ліберального миру та активно залучати місцевих акторів (місцеву владу, представників громадянського суспільства та недержавні громадські організації) до участі у проведенні переговорів, миробудуванні та підтримці миру.

Теоретизуванням концепції гібридного миру займалося багато іноземних дослідників, але на нашу думку ця концепція, як і концепція місцевого вирішення конфлікту, найкраще розкрита в роботах професора студій миробудування та конфліктів Роджера мак Джинті. Так, Р. мак Джинті зазначає що зовнішні миротворчі інтервенції, що здійснювалися в рамках

миротворчої діяльності, побудови миру та відбудови за фінансової підтримки світової спільноти в умовах сучасних цивільних воєн, усе частіше проводилися за встановленими шаблонами. Окрім цього такі миротворчі операції, не можуть відійти від низхідного підходу і не можуть вирішити проблеми, пов'язані із емоційними та психологічними аспектами конфліктів і миротворчої діяльності. Однак як стверджує автор, за останні десятиліття ліберальний мир зазнав змін, пов'язаних із врахуванням прав людини, зростанням значення питань безпеки людини, збільшенням впливу громадських організацій, що займаються врегулюванням конфліктів, та включенням методів альтернативного врегулювання спорів до деяких підходів до миротворчої діяльності. Під альтернативною миротворчою діяльністю автор розуміє місцеву та традиційну миротворчу діяльність, яка ґрунтується на давно усталеній практиці та місцевій традиції. Важливо зазначити, що місцеві норми та діяльність не обов'язково повинні бути традиційними. Розглядаючи питання існування західних та місцевих методів миротворчої діяльності, Р. мак Джинті робить висновок, що структурна міць західних методів проведення миротворчої діяльності обмежує простір для застосування альтернативних підходів до миротворчої діяльності. Тому він більше схиляється до асиміляції місцевих і традиційних підходів із західними підходами, ніж до паралельного існування обох форм миротворчої діяльності. Отже, можливість локальних акторів та структур презентувати і підтримувати альтернативні методи миротворчої діяльності за мак Джинті є одним із факторів, який впливає на те, наскільки мир може бути гібридизованим [37].

Іншим фактором у побудові гібридного миру є здатність локальних акторів та структур у країнах-господарях чинити опір, ігнорувати, підірвати чи адаптувати ліберальні мирні втручання західної світової спільноти. На нашу думку, дана здатність локальних акторів є ключовою у розумінні потенціалу та важливості волонтерської діяльності не лише у подоланні наслідків конфліктів, а й у залученні представників волонтерських організацій

до участі у мирних переговорах та вирішенні конфлікту взагалі. Тому даний аспект гібридного миру необхідно розглянути більш детально.

Як Р. мак Джинті, так і сучасний американський дослідник Олівер Річмонд наголошують, що у розумінні гібридного миру, здатність локальних суб'єктів та структур чинити опір, підривати чи адаптувати ліберальний мир є дуже важливою. Так, на думку О. Річмонда, важливість цього фактору полягає у тому, що він нагадує нам про поняття агентності акторів (суб'єктів) в країнах, де відбуваються конфлікти. Замість того, щоб бути просто пасивними суб'єктами (жертвами, одержувачами, бенефіціарами тощо), місцеві актори можуть бути здатними до значних автономних дій [38]. Відштовхуючись від "відгомонів колоніалізму", місцеві актори можуть мати можливість гібридизувати мир. Звичайно, ця сила протистояння буде змінюватись залежно від контексту, і в деяких контекстах екзогенні актори, мережі та структури будуть домінувати, залишаючи мінімальні місця для місцевого агентства. В інших контекстах ліберальний інтернаціоналізм може бути пропагований слабо або у більш розслабленому форматі, що надає місцевим акторам можливість більшого впливу. Найважливішим тут буде те, наскільки традиційні або корінні структури та норми (самі гібриди) є незмінними [37].

Важливими факторами здатності місцевих суб'єктів протистояти чи підривати ліберальний мир є те, наскільки місцеві суб'єкти зберігають владу під час переходу до ліберального миру, наскільки зовнішні суб'єкти залежать від місцевих суб'єктів (наприклад, уряд клієнта), наскільки національні, регіональні та місцеві інститути залишаються незмінними внаслідок насильницького конфлікту, а також наскільки місцеві суб'єкти (на державному, регіональному або місцевому рівнях) можуть розпоряджатися ресурсами (податки, товари тощо).

У деяких випадках може бути пряме протистояння місцевих акторів ліберальному миру. Таке протистояння може приймати форму відмови від співпраці, яка не є обов'язково умисною, але основою на підрахунку, що життя буде простішим без заплутування, яке може принести вплив

ліберального інтернаціоналізму. Місцеві актори можуть також співпрацювати з певними аспектами ліберального миру, але одночасно протистояти, підривати чи ігнорувати інші аспекти. Як результат, гібридний мир постійно змінюється і відображає багаторівневу і багатопрофільну співпрацю та боротьбу.

Серед зарубіжних дослідників, що працюють в сфері миробудування та відновного правосуддя, необхідність залучення та потенціал громадянського суспільства у вирішенні конфліктів і розбудові миру досить добре розкриті в роботах Т. Пафенхольц та С. Спарк, які зокрема визначили основні функції громадянського суспільства, які воно може виконувати в миробудуванні. Громадянське суспільство на їх думку складається з великої і різноманітної групи добровільних організацій, до складу якої входять недержавні суб'єкти та асоціації, які не керуються суто приватними або економічними інтересами, є автономно організованими і зазвичай взаємодіють в публічній сфері. Громадянське суспільство є незалежним від держави, але воно орієнтоване і тісно взаємодіє з державою і політичною сферою, чим сприяє їх ефективності та оперативності [40].

Першою і однією з найважливіших є функція захисту громадян і громад під час конфлікту, оскільки під час конфліктів громадяни страждають від постійного насилля та порушення своїх прав. Основними напрямками діяльності цієї функції є: міжнародний супровід; сторожова діяльність; створення зон миру; і ініціативи з безпеки громадян (на місцевому або міжнародному рівні). Ініціативи з безпеки можуть бути пов'язані з розмінуванням, демобілізацією, роззброєнням або реінтеграцією колишніх комбатантів. Загалом, це не функція громадянського суспільства, оскільки вона, як правило, здійснюється державою чи ООН. Тим не менш, громадянське суспільство може брати на себе виконання цих ініціатив.

Функція моніторингу полягає в тому, що місцеве громадянське суспільство здійснює моніторинг за дотриманням прав людини або виконанням угод, а також надає рекомендації та інформацію особам, які

приймають рішення, або групам з захисту прав людини. Такий моніторинг може сприяти притягненню, наприклад уряду чи збройних угруповань, до відповідальності за скоєння злочинів тощо, а також може слугувати системою раннього попередження конфліктів. У постконфліктному середовищі громадянське суспільство часто є головним прихильником відповідальності за минуле. Коли дії уряду були недостатніми в проведенні розслідувань за минулі злочини та порушення прав людини, громадянське суспільство може проводити свої власні розслідування на основі власних моніторингів. Або ж воно може тиснути на уряд, щоб розслідувати минулі злочини і зробити це у надійний спосіб.

Функція соціалізації реалізується через активну участь громадян у різних асоціаціях, мережах або рухах. Така діяльність спрямована на формування внутрішньогрупових зв'язків, які підтримують демократичну поведінку і сприяють поширенню цінностей толерантності і миру в суспільстві. Зокрема соціалізація повинна сприяти зміні ставлення в суспільстві в напрямку до мирного врегулювання конфлікту і примирення. При цьому Т. Пафенхольц разом з С. Спарк наголошують на тому, що соціалізація відбувається лише в межах груп, які належали до однієї сторони конфлікту, а не між колишніми групами супротивників. Основними напрямками діяльності цієї функції є: проекти з діалогу; ініціативи з примирення; мирна освіта через різні канали (радіо- та телевізійні канали, театр, мирні кампанії, шкільні підручники тощо); програми обміну та табори миру для молоді; проведення семінарів зі створення спільного бачення майбутнього мирного суспільства. Переважна більшість ініціатив з соціалізації реалізується саме завдяки короткостроковим проектам неурядових громадських організацій.

Сприяння міжгруповій соціальній згуртованості також є однією з функцій громадського суспільства, яка направлена на подолання ворожих, недовірливих відносин, установок та упереджень між групами, що належали до різних сторін конфлікту, тобто колишніми ворогами. Однак соціальна

згуртованість - це сфера, де актори громадянського суспільства стикаються з великими труднощами, адже розділені конфліктом суспільства мають багато сильних інститутів соціалізації, включаючи сім'ї, школи та релігійні організації. Особливо коли ці інститути є поляризованими і ворожими, ініціативи з соціальної єдності можуть бути неефективними. При цьому дослідники вважають, що ініціативи з соціальної єдності можуть мати більший вплив, коли вони спрямовані на об'єднання людей задля спільної справи, роботи, а не на примирення.

Останньою функцією яку виділяють Т. Пафенхольц та С. Спарк є функція надання послуг громадянам. Під час збройних конфліктів державні структури або зруйновані, або досить ослаблені, тому населення може бути позбавлене доступу до важливих і необхідних послуг. Тому актори громадянського суспільства, зазвичай це НГО, можуть і роблять кроки в напрямку забезпечення та надання необхідної допомоги та соціальних послуг. Немає жодного сумніву, що ця функція є надзвичайно важливою для допомоги постраждалому від конфлікту населенню та підтримки реконструкції держави та суспільства в цілому. Проте надання послуг матиме лише тоді вплив на процес розбудови миру, коли паралельно буде здійснюватися функція захисту та соціальної згуртованості [40, 41].

Отже, концепція гібридного миру дозволяє під іншим кутом розглядати участь громадського суспільства, в тому числі волонтерських організацій, у мирних переговорах, миробудуванні та у вирішенні конфліктів взагалі. Гібридний мир на відміну від ліберального дозволяє врахувати специфіку локальних та традиційних підходів до миробудування. Більшість локальних і традиційних методів урегулювання конфліктів мають партисипативний характер і працюють саме на рівні громад та на місцевому рівні, чого заснована на низхідному підході ліберальна миротворча діяльність може не досягати. Окрім цього концепція гібридного миру дозволяє врахувати агентність місцевих суб'єктів (місцевої влади, представників громадянського суспільства тощо), які не є пасивними реципієнтами ідей та методів

ліберального миру, а можуть активно просувати власні ідеї щодо вирішення конфліктів та миробудування, а головне брати активну участь в цих процесах. Тож сьогодні в жодному разі не можна недооцінювати вплив місцевих суб'єктів на вирішення конфліктів та миротворчу діяльність.

Якщо брати до уваги приклад військового конфлікту в Україні, то ми можемо побачити, що на сьогодні волонтерська діяльність, спрямована лише на забезпечення обороноздатності України та на подолання наслідків конфлікту. Проте ми вважаємо, що відповідно до концепції «гібридного миру», місцеві волонтерські організації та їх представники, як складова громадянського суспільства, мають набагато більший потенціал і можуть бути залучені до прийняття рішень, що стосуються безпосередньо вирішення конфлікту та миробудування в Україні. Дослідження особливостей волонтерства у наступному розділі допоможе нам краще розглянути роль та місце волонтерської діяльності у конфлікті на Сході України.

1.3. Розвиток волонтерської діяльності в світі та в Україні

На сьогодні волонтерство вважається потужним громадським рухом, який має свої осередки у кожній країні світу, який давно переріс національні кордони і традиційні сфери застосування. Діяльність волонтерів набуває все більш важливого значення в розвитку економічної, соціальної, політичної та культурної сфер держав. Волонтерський рух, як показує європейський досвід, розвивається в рамках так званого третього сектора, чи некомерційних організацій, зокрема його роль у соціальному розвитку оцінено на міжнародному рівні. Уряди багатьох країн використовують ресурс волонтерства, залучаючи до нього різне за віком населення: молодь, доросле населення та людей похилого віку.

Дослідниці Крапівиній Г.О., аналізуючи наукову літературу з історії становлення та розвитку волонтерства в світі, вдалося виділити основні етапи

формування волонтерства та ряд чинників, що впливали на його формування. Так, на її думку, розвиток волонтерства пройшов наступні етапи:

1 етап – кінець XVIII ст. – 1919 р. – зародження волонтерства, як соціального явища;

2 етап – 1920 – 1947 рр. – формування волонтерського руху;

3 етап – 1948 – 1979 рр. – розвиток волонтеріату миротворців;

4 етап – 1980 – 1990 рр. – виділення різних напрямів волонтерства (соціального, культурного, екологічного, спортивного тощо);

5 етап – 1991 р. – сьогоднішня – активне поширення волонтерського руху в Україні та за її межами [18].

Виникнення цих етапів було обумовлено рядом чинників, які так чи інакше впливали на розвиток волонтерського руху у світі, серед яких, на нашу думку, найважливішими є :

- Соціально-економічні та політичні перебудови у країнах світу;
- Підвищення рівня соціальної свідомості людей;
- Офіційна підтримка з боку міжнародних громадських об'єднань та органів державної влади окремих країн;
- Становлення нормативно-правової бази щодо волонтерської діяльності;
- Збільшення кількості людей, які потребують волонтерської допомоги, зокрема в результаті військових конфліктів;
- Поширення волонтерського руху серед населення, збільшення чисельності волонтерів [18].

Огляд наукової літератури з даної теми засвідчив, що кожна країна мала власну модель розвитку та регулювання волонтерської діяльності, виходячи зі економічних, політичних та соціальних умов. При цьому, розвиток волонтерства за кордоном так чи інакше впливав на формування волонтерства в Україні, тому ми вважаємо за доцільне розглянути детальніше це питання на прикладі окремих країн. Серед держав, де волонтерство є досить потужно розвинутим, необхідно відзначити США, Велику Британію та такі країни

Європейського Союзу як Німеччина та Франція. Можна сказати, що саме в цих країнах почало зароджуватися волонтерство, його основні принципи, ідеї та напрямки.

Взагалі роком виникнення волонтерства вважається 1859 рік. Саме в цей період відомий французький письменник Анрі Дюран запропонував створити Товариство Червоного Хреста після того, як був вражений наслідками битви при Сольферіно. Червоний Хрест це – організація яка була створена з метою надання медичної допомоги полоненим та пораненим і працювала на волонтерських засадах. У 1863 році був створений Американський Червоний Хрест, який наразі є однією з найбільших та найефективніших неурядових організацій, які залучають волонтерів до своєї діяльності. Звичайно створене з того часу Товариство Червоного Хреста трансформувалося, розширивши свою діяльність на країни Європи, що зумовило створення локальних національних організацій Червоного Хреста [19].

Особливого розвитку волонтерство набуло на Заході, особливо в США, де цей рух зародився ще в XIX столітті. В часи Великої депресії в 1930-х рр. Чисельність волонтерів-добровольців складала близько 3 млн учасників різних некомерційних організацій. Саме в ці часи за ініціативи Франкліна Рузвельта в рамках його політики «Нового курсу» були створені організації, що мали на меті зниження рівня безробіття, а також збереження та захист навколишнього середовища та природних ресурсів. Саме з такою метою була створена одна з найпопулярніших серед американського населення організація Civilian Conservation Corps. Загалом ідея такої волонтерської діяльності була підтримана населенням та згодом стала прообразом для великої кількості масових, передусім, екологічно та соціально орієнтованих проектів [9].

Починаючи з 1990-х років волонтерський рух швидко поширюється, виникають цілі династії волонтерів, тому можна сказати, що волонтерство в США набуває масового характеру. За оцінками дослідників, до волонтерської діяльності в США залучені більш ніж 50 % населення, а близько 80 % благодійних організацій існують саме завдяки роботі волонтерів. Не зважаючи

на таку масовість залучення до волонтерства, воно позбавлено хаотичності, оскільки робота і стосунки між волонтером та організацією регламентуються різного роду договорами, що визначають вид, умови та обсяг роботи. Окрім цього варто відзначити, що до волонтерського руху залучені різні за віком, освітою, походженням та статусом верстви населення [9, 18].

Сьогодні волонтерство в США має досить розгалужену систему, також має характеристики децентралізації, оскільки на різних рівнях є різні волонтерські структури. Окрім цього діяльність волонтерів та організацій, які їх шукають, є скоординованою, адже в Америці діють сотні волонтерських центрів. І хоча діяльність волонтерів є безоплатною, що і є основною характеристикою цього руху, для більшості невеликих некомерційних організацій це є визначальним. Тож масових характер волонтерства і його безоплатність робить волонтерську діяльність вагомим економічним ресурсом на державному рівні [19].

Популярність серед американського населення волонтерського руху спричинила появу низки організацій, які здійснюють підготовку та розподіляють волонтерів між некомерційними та державними організаціями та установами. Умовно весь спектр волонтерських проектів можна розділити за видами діяльності, цілям та завданням, які вони покликані вирішити:

- проекти гуманітарної направленості;
- проекти екологічного спрямування;
- культурно-історичні ініціативи.

Окрім цього, волонтерський рух в США активно підтримує не лише населення, а й органи державної влади. Так, президент Дж. Буш у 2002 та 2003 роках підтримав ідею створення Корпусу свободи США для підтримки і координації роботи на громадських засадах та Президентську раду зі служби та громадської участі [9].

Волонтерському руху в Німеччині притаманні дещо інші риси. В країні досить популярною є програма «Добровольчий соціальний рік», яка дозволяє німецькій молоді протягом року здійснювати практичну діяльність переважно

в соціальній або ж екологічній сферах, а з 2002 р. волонтерська діяльність зараховуватися як альтернатива службі в армії. Ця програма трактується як скоріше допоміжна практична діяльність на повний робочий день впродовж 6-12 місяців (з можливістю продовження до 18-ти): здійснюється в лікарнях по догляду за хворими, роботі з дітьми і молоддю (молодший медперсонал); будинках для літніх людей (санітари, прибиральники, аніматори); дитячих закладах (помічники вихователів); спецзакладах для людей з фізичними або розумовими вадами (санітари, помічники вихователів, прибиральники). До екологічної складової програми відносять добровільну роботу на фермах, лісних господарствах, музеях, притулках для тварин тощо. У сприйнятті німецьких громадян, участь в таких програмах – це, перш за все, можливість здобути цінний життєвий досвід та визначитися з власним майбутнім. За різними підрахунками, до однієї третини жителів Німеччини на постійній основі беруть участь в різноманітних волонтерських проектах, вважаючи це невід’ємною складовою успішного співіснування громади [21].

Особливістю волонтерського руху Франції, де майже третина дорослого населення бере участь в добровольчих ініціативах на постійній основі, є залучення волонтерів до роботи в місцевих органах влади, державних установах, навіть в органах поліції та громадської безпеки, посольствах і консульствах. Найбільш популярними напрямками є проекти в сферах охорони здоров’я та реабілітації, боротьба з ізоляцією та дискримінацією, адаптація іммігрантів, освітні та культурологічні проекти [9].

Як показує досвід таких країн як США, Німеччина та Франція, волонтерська діяльність в демократичних країнах переважно спрямовується і активно використовується в соціальній та культурній сферах, але як це буде розглянуто далі, в країнах, в яких відбулися громадянські війни, військові чи інші конфлікти, що мали руйнівні наслідки для суспільства, волонтерство значно розширювало свою сферу впливу та звичні для нього функції. Оскільки в зарубіжній науковій літературі проблема залучення саме волонтерства до вирішення наслідків конфліктів, миробудування загалом, є майже

недослідженою, свою увагу ми зосередили на розгляді досвіду застосування ініціатив громадського суспільства, які зокрема включають й волонтерські.

Як вже було зазначено, важливість ініціатив громадянського суспільства у постконфліктному миробудуванні, зросла в середині 1990-х в результаті невдач міжнародних втручань в Сомалі, Руанді та на Балканах. Відтоді зміцнення громадянського суспільства стало ключовим елементом міжнародної участі у суспільствах, що постраждали від війни чи конфліктів. При цьому великий акцент робився на внеску громадянських ініціатив в процеси демократизації. Досвід країн, в яких відбулися війни та військові конфлікти демонструє, що миробудування є дуже вимогливим завданням, особливо в етнополітично розділених суспільствах та в ситуаціях, коли різні процеси трансформації перетинаються (наприклад, післяконфліктне відновлення та зміна економічної та політичної системи). Більше того, досвід цих країн демонструє, що громадянське суспільство може як сприяти постконфліктній відбудові, примиренню та державотворенню загалом, так і викликати певні ускладнення в цих процесах.

Чи не найуспішнішим прикладом залучення громадянського суспільства до впровадження правосуддя перехідного періоду є приклад постконфліктної Північної Ірландії. Необхідно зазначити, що в цій країні була застосована місцева програма «децентралізованого» правосуддя перехідного періоду, яка дозволила максимально широко впроваджувати ініціативи місцевого громадянського суспільства та місцевих НГО, волонтерських об'єднань тощо. Основною причиною вибору саме такого підходу до постконфліктного миробудування було те, що Північна Ірландія була демократичною країною, навіть не зважаючи на те, що там довгий час тривав конфлікт. Актори громадянського суспільства залучалися до різних напрямків примирення: соціально-емоційне, яке було направлене на подолання емоційних наслідків конфлікту завдяки усуненню почуттів вини, віктимізації, недовіри та страху між конфліктуючими групами. В цьому напрямі місцеві громадські організації та об'єднання займалися освітою, різним консультуванням, питаннями

надання житла колишнім ув'язненим та їх сім'ям. Активна робота проводилася в різних локальних проектах з миробудування, які були направлені на зниження рівня насилля в общинах. Одним із найкращих прикладів низових ініціатив була робота неурядової громадської організації «Зцілення через пам'ять», що займалася встановленням істини та справедливості між сторонами конфлікту. Ця організація ініціювала створення багатьох інших проектів, зокрема проекту колективного розповідання історій та їх архівування і створення меморіалу чи музею жертвам конфлікту; вона проводила дослідження щодо того яким чином необхідно відновлювати істину. Також необхідно відзначити декілька неофіційних зусиль з відновлення правди, які були здійснені у відсутність централізованого інституту правосуддя перехідного періоду. Одним із прикладів є проект пам'яті Ardoyne: Untold Truth, який зібрав більше 300 інтерв'ю, спробував записати історії про 100 людей, які постраждали чи загинули під час конфлікту [31, 36].

Ініціативи громадянського суспільства також включали програми та проекти, направлені на інструментальне примирення – відновлення довіри, співробітництва, взаєморозуміння та покращення відносин між розділеними спільнотами за допомогою заохочення до контактів та діалогів. В цьому напрямі була створена незалежна місцева організація The Community Relations Council, яка координувала діяльність багатьох інших локальних організацій, що підтримували ідею комунікації колишніх конфліктуючих сторін, вона також проводила різноманітні тренінги та дослідження [24]. В постконфліктний період на території Північної Ірландії також виникла велика кількість локальних організацій та спільнот, що займалися медіацією та миробудуванням. Особливо слід відзначити роль Общинного фонду Північної Ірландії в підтримці мирних ініціатив. Ця організація, створена місцевими активістами, ставила перед собою мету створити атмосферу, що дозволила б католицькій і протестантській громаді обмінюватися думками, тобто вести діалог [31, 36].

Важливим для аналізу ролі громадських ініціатив у вирішенні наслідків конфлікту є досвід Боснії та Герцеговини, яка відчула на собі всі наслідки військового конфлікту – Боснійської війни. У вирішенні цього конфлікту в першу чергу були задіяні міжнародні організації та актори, однак важлива роль надавалася також і громадянському суспільству, його ініціативам, які активно підтримувалися міжнародною спільнотою. Внаслідок цієї міжнародної підтримки, з'явилися нові групи та організації, які активно надавали гуманітарну підтримку та психосоціальну допомогу біженцям та особам, що постраждали внаслідок конфлікту, проводили травматичну роботу та документували воєнні злочини та порушення прав людини. Ініціативи громадянського суспільства здійснюються в рамках мирного виховання, проектів діалогу, розширення можливостей жінок та молоді. Культурна та медіа-сцена також набули сильних обертів. У співпраці з ООН значний внесок був вкладений у підтримку повернення біженців та у спроби припинити етнічні чистки. Громадські ініціативи також працювали над залученням молоді для подолання їх пасивності та заохочення до участі у політичному та соціальному житті країни. Деякі з них вирішили проблеми в галузі освіти, особливо питання участі та демократизації в школах. Інші успішно мотивували молодих людей брати на себе відповідальність у своїх громадах. Деякі організації, зокрема й волонтерські, займалися мирним вихованням, прагнучи встановити норми толерантності та боротися зі стереотипами та образами ворога, що склалися в розділеному конфлікті суспільстві (Центр ненасильницьких дій, Нансенський діалогічний центр, Молодіжна ініціатива з прав людини та інші). Також було створено кілька громадських форумів з метою поліпшення соціальної згуртованості та поліетнічного співробітництва; прикладами є Асоціація незалежних інтелектуалів – «Коло 99» в Сараєво або «Альтернативний парламент громадян» у Тузлі. Досить активно волонтери проявили себе в моніторингу виборів та державних інституцій та на кампаніях проти корупції. Інші ініціативи зосереджувалися на питанні, як суспільство може конструктивно боротися зі спадщиною війни. Вони активно

оскаржували дискурси заперечення та офіційну політику пам'яті (Центр ненасильницьких дій) [41, 44].

Значна діяльність проводилася щодо встановлення фактів та документування військових злочинів та порушень прав людини. Жіночі організації домоглися успіху в розбитті табу та досягненні компенсацій жінкам, які були згвалтовані під час війни. Громадські дебати щодо індивідуальної та колективної відповідальності за воєнні злочини та насильство в минулому також були ініційовані, головним чином, учасниками громадянського суспільства. У 2005 році кілька НГО з Боснії, Сербії та Хорватії розробили спільну стратегію боротьби з минулим, а з 2007 року деякі з них стали рушійною силою для створення Регіональної комісії з пошуку правди і правди про Воєнні злочини, яку зараз підтримують понад 130 неурядових організацій та 700 осіб з усіх держав-наступників колишньої Югославії. Більшість цих ініціатив отримали фінансування від ЄС, ОБСЄ, ООН, державних агентств розвитку, транснаціональних НГО або приватних благодійних фондів. Таким чином, міжнародна підтримка допомогла створити простір для міжнародної співпраці та альтернативного мислення щодо соціального розвитку, який не керується націоналістичними дискурсами. У 2005 році Центр досліджень та документації (Сараєво) разом з Центром гуманітарного права (Белград) та Документа-Центром (Загреб) створили регіональне співробітництво з цих питань. Основна мета - створити спільну документацію про злочини та серйозні порушення прав людини, вчинені в колишній Югославії, що розглядається як важлива умова стабільного миру [44].

Волонтерські організації на рівні громадянського суспільства в умовах конфліктної трансформації також допомогли провести адвокаційну роботу для людей, що постраждали від війни. Більше того, це сприяло створенню міжнаціональних ініціатив для пошуку правди та побудови нових відносин.

Розвиток волонтерства в Україні також має свої особливості, які пов'язані з багатьма історичними подіями та періодами. Українські

дослідники відзначають, що уповільнений розвиток волонтерського руху в незалежній Україні, зокрема і відсутність комплексних досліджень, стали наслідком радянської ідеології, в якій панувало зовсім інше розуміння поняття «волонтерство» аніж прикладом в європейських країнах та у світі загалом. Перевага надавалася використанню поняття «доброволець». І як наслідок цьому в Україні фактично до 2001 року не існувало жодного законодавчого акту, який би визначав та регулював волонтерську діяльність. Подальшому розвитку та інституціоналізації волонтерства в Україні також сприяли і зовнішні чинники. Одним з таких чинників стало проголошення 52-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 2001 року Міжнародним роком волонтерів. В результаті цієї події, президентом України було прийнято розпорядження про організацію проведення в Україні Міжнародного року волонтерів, що мало на меті популяризувати ідею волонтерства серед молоді [6, 23].

Багато років в Україні існувало звужене розуміння волонтерства та сфери його застосування. Так, в одній із Постанов Кабінету Міністрів, волонтерська діяльність розглядалася в межах сфери надання соціальних послуг, тобто сфера застосування волонтерства обмежувалася соціальною сферою. Тому основними напрямками волонтерства на той час були: надання соціальних послуг громадянам, що перебувають у складних життєвих обставинах (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю чи станом здоров'я, відсутність житла або роботи, наслідки стихійного лиха, катастроф тощо); надання соціальних послуг дітям та молоді, що перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї [7, 23]. Інші аспекти такої діяльності жодним чином не регулювалися. Таким чином, перші законодавчі акти значно обмежували сферу застосування волонтерства і не надавали необхідного значення волонтерським організаціям та об'єднанням в політико-правовому полі.

Ситуація значно змінилася з проведенням в Україні спільно з Республікою Польща Чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. та проголошенням 2011 року Європейським роком волонтерства. Дослідники називають цю подію надзвичайно важливою для вдосконалення правової регламентації волонтерства. Оскільки українська влада усвідомила, що тогочасна нормативно-правова база, яка регламентувала волонтерську діяльність, абсолютно не відповідала загальносвітовим нормам, тому її потрібно було змінювати. В результаті влада прийняла новий закон, який значно розширював сферу діяльності волонтерів, їх можливості, повноваження та основні напрями діяльності.

Наступними подіями, які спричинили небачений сплеск волонтерства в Україні, стали Революція Гідності та антитерористична операція на сході України. Нові проблеми та виклики з якими зіштовхнулося українське суспільство вимагало зміни існуючого Закону про волонтерську діяльність. Тому у 2015 році можливості реалізації волонтерства були значно розширені завдяки Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності» (від 05.03.2015 р.), коли до переліку напрямів діяльності було додано організацію допомоги в умовах проведення антитерористичної операції, а також внутрішньо переміщеним особам; надання волонтерської допомоги Збройним силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану [6, 21].

Зростання такої громадянської активності у 2013-2014 сприяло масштабним дослідженням волонтерства, його особливостей, основних напрямків, мотивації тощо, не лише українськими дослідниками, а й міжнародними організаціями. Так, різке зростання рівня волонтерства в Україні в 2013-2014 роках стало причиною масштабного дослідження за сприяння ООН, яке отримало назву «Волонтерський рух в Україні». Результати цього дослідження показали, що майже чверть українців (23%)

мали досвід волонтерства, із них 9% почали займатись волонтерством протягом останнього року. Основним напрямом діяльності волонтерів у 2014 році стала допомога українській армії та пораненим - цим займались 70% волонтерів. До подій Майдану найбільш актуальними напрямками діяльності були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору [52].

Дослідженню волонтерства приділяли велику увагу і українські соціологічні служби. Так, Фонд «Демократичних ініціатив» імені І. Кучеріва разом зі соціологічною службою Центру Разумкова протягом 2015 та 2016 років займалися проведенням дослідження волонтерства в Україні. За результатами цього дослідження лєвова частка волонтерських зусиль та надання матеріальної допомоги протягом і 2015 та 2016 років припадає саме на допомогу армії – таку допомогу надавали близько 65% у 2015-му і 62% у 2016-му із тих, хто здійснював подібну діяльність [9].

Ескалація волонтерства призвела до того, що з грудня 2013 р. було поступово розпочато надання громадським об'єднанням статусу волонтерської організації відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність». За отриманням статуту звернулись 178 організацій, 132 організаціям (за інформацією Міністерства соціальної політики на 31.03.2015 р.) надано статус волонтерської організації [8, 20]. Проте на сьогодні будь-яка офіційна статистика щодо кількості волонтерів та волонтерських організацій, що діють в Україні та надають свою допомогу на території проведення АТО чи ВПО відсутня. За підрахунками ЗМІ, державних органів та громадських організацій в Україні налічується близько 14,5 тисяч волонтерів та 2,5 тисяч організацій, які постійно допомагають армії. Також важливо відзначити, що визначити точну кількість волонтерів та організацій практично не можливо, оскільки їх чисельність постійно змінюється, а частина з них взагалі не бажає афішувати свою діяльність.

В 2015 році до Закону України про волонтерську діяльність були внесені зміни, які істотно спрощували волонтерську діяльність, а самим волонтерам

вперше надавалися певні права та гарантії. Зокрема була скасована необхідність надання організаціям статусу волонтерських організацій; передбачено здійснення волонтерської діяльності в зоні проведення антитерористичної операції (проведення бойових дій); передбачено надання одноразової грошової допомоги сім'ям волонтерів, які загинули в ході проведення антитерористичної операції, волонтерам, які отримали поранення; врегульовано питання добровільного страхування волонтерів, укладання договорів на провадження волонтерської діяльності лише за бажанням [7, 23].

Таким чином, аналіз зарубіжного та українського досвіду волонтерської діяльності показує, що кожна країна мала свій особливий розвиток волонтерства. В країнах, де не відбувалися конфлікти чи війни, волонтерство розвивалося переважно в соціальному, культурному чи екологічному напрямках. Натомість в країнах, в яких відбулися війни та конфлікти, громадські ініціативи, в тому числі волонтерство, були активно залучені до подолання наслідків цих подій. Український досвід показує, що спочатку волонтерство активно застосовувалося у соціальній сфері, але з початком подій 2013-2014 років перебрало нетипові для себе функції та завдання.

Висновки до розділу I

У першому розділі був представлений огляд існуючих підходів до трактування та класифікації поняття «волонтерство». Можна сказати, що визначення волонтерства відрізняється в зарубіжних та вітчизняних дослідників, але при цьому зберігається ідея добровільності та безоплатності. Окрім цього огляд літератури показав, що на сьогодні існують і різні підходи до класифікації волонтерської діяльності. В даній роботі волонтерська діяльність розглядалася у межах концепту громадянського суспільства, як його частина – елемент громадянської сфери. Чи не найголовніша роль при цьому належить моменту солідарності як засадничого принципу ставлення до інших і спонукання до активності. Важливим для дослідження особливостей

волонтерської діяльності в Україні був розгляд концепцій з миробудування, зокрема концепцій гібридного миру, які обґрунтовують необхідність залучення громадянського суспільства, в тому числі й волонтерів, до постконфліктної розбудови суспільства. Доцільним в цьому розділі також був огляд розвитку волонтерства в світі, де на конкретних кейсах демонструвалося які функції може виконувати волонтерство як інститут громадянського суспільства, в залежності від того чи переживала та чи інша країна конфлікти. Особливий акцент робився на розвитку волонтерського руху в Україні, який спочатку використовувався переважно в соціальній сфері, але з початком Революції Гідності та АТО набув нових функцій, які є нестандартними для світової практики.

РОЗДІЛ II.

ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

2.1. Активізація та розвиток волонтерської діяльності в умовах військового конфлікту на Донбасі

Зростання кількості криз та конфліктів у різних країнах світу поступово трансформують роль та участь волонтерських організацій у соціальній, культурній, політичній та економічній сферах суспільства. Прикладом цьому є початок військового конфлікту в Україні, який показав, що волонтери можуть бути задіяні не лише у суспільно-корисній праці (прибирання території, допомога літнім людям тощо), а й брати участь у забезпеченні обороноздатності країни та подоланні наслідків конфлікту. У зв'язку з цим українські дослідники почали активно досліджувати феномен волонтерства саме в умовах військового конфлікту на Донбасі.

Так, українська дослідниця Жужа Л. яка активно досліджувала волонтерський рух під час його кульмінації в 2013-2015 роках стверджує, що волонтерство як феномен добровільної активності громадян у різних сферах життєдіяльності суспільства існував давно і було певною мірою представлено і до новітнього волонтерського руху на підтримку АТО. Але за сучасних умов функціонування українського суспільства дослідження саме предметного поля останнього стають вельми актуальними. Тому в своїх роботах вона використовує поняття «волонтерство АТО», тобто волонтерство, що сприяє задоволенню потреб армії і добровольчих воєнних формувань у зоні антитерористичної операції. Якщо до появи волонтерства АТО волонтерський рух проявляв себе досить в обмежених рамках і його інституалізація відбувалась повільно, нечітко і цей інститут не мав вагомого впливу на життєдіяльність суспільства, то в період антитерористичної операції волонтерський рух перетворився в значний фактор громадянської активності і

його інституалізація вже має чіткий, сформований характер. Волонтерство перетворилося у впливовий політичний інститут українського суспільства [11].

Поняття «волонтер АТО» згодом закріплюється і на законодавчому рівні як фізична особа, благодійник, громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, яка перебуває в Україні на законних підставах, яка досягла вісімнадцятирічного віку, проводить волонтерську діяльність на добровільній та безоплатній основі, внесена до Реєстру волонтерів антитерористичної операції [3].

На думку дослідниці Жужі Л., волонтерство АТО докорінним чином змінило уявлення щодо того якими повинні бути функції громадянського суспільства. Зміну уявлень спричинили зміна ролі та місця інститутів громадянського суспільства в Україні, змінилися їх значення та взаємовідносини з державою. Якщо раніше громадянське суспільство відіграло роль своєрідного буфера між державою та людиною, або окремими спільнотами для захисту їхніх прав та свобод, то зараз громадянське суспільство в особі волонтерського руху грає роль альтернативної влади в певній сфері суспільного життя – в АТО, що виконує частину державних функцій держави в цій зоні. Громадянське суспільство певним чином стало партнером держави, і разом ці дві сукупності політичних інститутів задовольняють потреби суспільства у воєнній сфері та питаннях допомоги громадянам в зоні АТО [14].

Більшість дослідників сьогодні стверджують, що стрімке поширення волонтерства в Україні у 2014 році стало безпрецедентним виявом громадської самоорганізації. Зростання активності волонтерського руху на їхню думку було обумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб

громадян. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації [9, 49].

Дослідниця Панькова О.В. також звертає увагу на фактори, які сприяли мобілізації ресурсів громадянського суспільства в Україні саме через волонтерство. На її думку це також пов'язано із зовнішньою загрозою втрати територіальної цілісності української держави. При цьому дослідниця вважає, що такий чинник не є типовим для активізації волонтерського руху в інших країнах світу, а є специфікою України [25].

Досить цікавими в контексті нашої роботи є ідеї дослідниць Розарії Пуглісі та Зарембо К.В., які також пов'язують виникнення волонтерської діяльності як феномену 2014–2015 років, з відсутністю ефективного державного управління, зокрема з необхідністю підтримки безпекового та оборонного сектору держави. Р. Пуглісі стверджує, що громадянське суспільство в Україні стало де-факто «безпековим актором». Тобто, по-перше, волонтери займалися закупкою необхідної військової техніки та надавали матеріально-технічні послуги (наприклад, медичні) навіть на передовій; по-друге, вони здійснювали моніторинг та нагляд за виконанням питань, що стосувалися оборони, та безпосередньо за військовими операціями на Донбасі [34, 42]. Українська дослідниця Зарембо К. в свою чергу також стверджує, що українському громадянському суспільству притаманна заступницька функція, тобто діяльність груп громадянського суспільства сьогодні заступає державу, яка через власну слабкість неспроможна надати відповідні громадські блага [50, 51]. Тому волонтерська діяльність в Україні в умовах війни на Сході, заміщує державні функції у сфері безпеки та оборони, що відображається у забезпеченні української армії необхідними ресурсами та послугами. У звіті «Громадянське суспільство та криза в Україні», підготовленому Організацією безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) і присвяченому волонтерським організаціям, які постали в результаті збройної агресії РФ на Сході України, зазначається, що майже всі НДО визнали

незадовільною реакцією держави на конфлікт. «Склалося враження, що державні органи не виконували свої захисні функції в достатньому обсязі, в результаті чого громадянське суспільство взяло їх на себе», підсумовується в документі [15]. Цю ідею підтримує і Жужа Л., досліджуючи передумови активізації волонтерства, зокрема під час революції Гідності та початку АТО, вона стверджує, що волонтерство виникає в тих сферах життя суспільства, де не спрацьовують чи не достатньо добре виконують свої функції наявні соціальні та політичні інститути. Іншими словами, де «не справляється держава» або ті структури, які покликані виконувати свої соціальні та політичні функції, але з якихось причин або не можуть робити цього, або не задовольняють соціальний запит на свою діяльність у повному обсязі [12]. Тому не випадково результати соціологічних досліджень показують, що довіра українців до волонтерів та волонтерських організацій станом на 2015-2016 була найвищою.

Іншою особливістю волонтерства в умовах конфлікту на Донбасі було те, що значна кількість ініціатив мала неорганізований та неформальний характер. Багато громадських ініціатив, що виникли під час Революції гідності і були спрямовані на допомогу протестуючим на Майдані, після її завершення переорієнтувалися на допомогу ЗСУ, добровольчим батальйонам, ВПО зі Сходу України та АР Крим. З перших днів Євромайдану та початку військових дій, для більш ефективної діяльності, починають виникати різноманітні волонтерські об'єднання «Народний тил», Help Army, «Армія SOS», «Крила Феніксу», Волонтерська сотня та інші [9].

Окрім того, волонтерська робота на початку Революції гідності була для більшості першим досвідом. З початком військових дій волонтерський рух став більш організованим, структурованим та набув потужного характеру, тому що в більшості волонтерів вже був досвід волонтерства. Події пов'язані із сепаратистськими рухами на Півдні та Сході України позначилися на конструкції волонтерської діяльності та умовах її здійснення. Відбулося зміщення акценту з допомоги цивільному населенню під час Революції

Гідності на постачання всього необхідного для проведення АТО. Поступово почали відбулися і процеси інституціоналізації волонтерства, що сприяло його включенню в соціальні процеси на більш постійній основі. Інституціоналізація надала учасникам волонтерських організацій формального статусу, що на сьогодні дозволяє їм розширити можливості співробітництва з урядовими структурами та міжнародними організаціями [26].

Якщо говорити безпосередньо про діяльність волонтерів та її напрями, загальне уявлення про її масштаби надають результати дослідження 2014 року «Волонтерський рух в Україні» підготовлені GfK Ukraine на замовлення Організації Об'єднаних Націй. Загалом вони вказують на те, що дійсно, 2014 року відбулася активізація волонтерської діяльності. Так в Україні, майже 1/4 українців (23 %) мали досвід волонтерства, із них 9 % почали займатись волонтерством протягом останнього року. При цьому основним напрямком діяльності волонтерів у 2014 р. стала допомога українській армії та пораненим – цим займалися 70 % волонтерів, 25% опитаних зазначили, що допомагали учасникам Майдану, 23% - допомагали переселенцям з Криму або із зони бойових дій. При цьому до подій, що сталися в Україні у 2014 р., волонтерська діяльність мала зовсім інший характер, адже найбільш актуальними напрямками діяльності волонтерів на той час були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору [52]. Отже, ми можемо сказати, що події Євромайдану, початок конфлікту на Донбасі та просто активізували волонтерську діяльність, а сприяли виникненню абсолютно нових волонтерських практик та форм, які в умовах державної кризи виявилися набагато ефективнішими, ніж забюрократизовані державні механізми.

Таким чином, ми можемо сказати, що активізація волонтерства на початку 2014 року відбулася у відповідь на низку факторів: неспроможність української влади своєчасно відреагувати на ситуації конфлікту, виконати покладені на неї зобов'язання щодо забезпечення соціальної, особистісної безпеки громадян, дефіцит ефективних управлінських рішень, неефективність

системи забезпечення ЗСУ. В результаті чого волонтери перебрали на себе частину функцій держави у сфері забезпечення безпеки та обороноздатності, які полягали у наданні необхідних ресурсів та послуг в зону АТО, а також функцій, що стосувалися подолання наслідків конфліктів, тобто надання допомоги ВПО, учасникам АТО, пошук зниклих безвісти тощо. Від початку подій на Майдані, волонтерство розвивалося у неформальному напрямку, але з посиленням участі волонтерів у забезпеченні обороноздатності та інших соціальних процесах відбулася його інституціоналізація, зокрема розширилися напрями діяльності волонтерів, а самі учасники волонтерських організацій набули формального статусу, що сьогодні нам дозволяє говорити про можливість співпраці представників волонтерських організацій з міжнародними організаціями та державними органами у питаннях щодо вирішення конфлікту на Донбасі.

2.2 Напрями волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту

Зважаючи на всі виклики суспільнополітичної кризи в Україні, конфлікту на Сході України, та подальшу інституціоналізацію, волонтерський рух проявлявся у різноманітних видах діяльності та послугах. Однак серед дослідників прослідковується тенденція до умовного поділу всієї волонтерської діяльності на два основні напрями: діяльність спрямована на подолання наслідків конфлікту та діяльність спрямована на забезпечення обороноздатності країни.

Найбільш повно у науковій літературі, щодо напрямів діяльності волонтерів, досліджена діяльність із забезпечення обороноздатності держави. Якщо охарактеризувати основні види та напрями роботи волонтерського руху із забезпечення обороноздатності, то можна виокремити такі: збір і доставка в зону АТО різноманітних ресурсів (продукти харчування, ліки, одяг, амуніція, автотранспорт, військові прилади), ремонт та вдосконалення техніки

тощо; медична допомога постраждалим від бойових дій, оснащення госпіталів та лікарень. При цьому найбільш ефективною та визначальною в питанні посилення обороноздатності держави була діяльність волонтерів саме на початку військових дій у Донецькій та Луганських областях, коли держава повільно забезпечувала силові підрозділи, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства. За лічені місяці волонтерські ініціативи змогли перетворитися на впливові, потужні та оперативні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення практично всього спектру потреб, як силових структур, так і громадян, що постраждали в результаті військових дій [26].

Надзвичайну оперативність та гнучкість представників волонтерського руху українська дослідниця Панькова О. В. пояснює тим, що керівники та активісти волонтерських структур мали значну незалежність у прийнятті своїх рішень. На її думку, саме такі умови могли сприяти появі різноманітних інноваційних проектів, які навряд чи могли з'явитися за звичайних умов чи на замовлення державних, військових структур. Інноваційність цих проектів полягала у тому, що вони були пов'язані з модернізацією озброєння та окремих аспектів введення бойових дій (постачання сучасної снайперської зброї та боєприпасів, оптичних приладів і тепловізорів, розробка, виготовлення і використання безпілотних літальних апаратів, розробка принципово нових ІТ-продуктів. Велике значення має також відсутність характерних для державних структур бюрократизації та формалізму [25]. Щодо ІТ-технологій, то перевагою волонтерських ініціатив над державними є використання саме різного роду комп'ютерних технологій, інтернет-платформ та ресурсів завдяки яким волонтери можуть швидко заручитися допомогою інших волонтерів чи волонтерських організацій, знаходити однодумців, небайдужих людей, які б охоче допомагали їм зі збором коштів, необхідних речей для військових чи переселенців, обмінюватися необхідною інформацією тощо. З початку революції Гідності волонтери створювали сайти, на яких поширювали актуальну та необхідну інформацію для їх учасників.

Використання таких інтернет-ресурсів значно спрощує та прискорює діяльність волонтерів, що допомагає їм вчасно реагувати на потреби військових в зоні АТО та ВПО. Початок АТО змінив напрямок діяльності IT-волонтерів, адже вони почали займатися розробкою та конструюванням безпілотних літальних апаратів, розробкою електронних планшетів для військових тощо.

Однак волонтери також здійснюють роботу із забезпечення української армії іншими необхідними ресурсами та послугами: медикаменти, лікування, ремонт військової техніки (автомобілі, бойові машини, літаки), ремонт будівель, захисних споруд, постачання закордонних виробів, засоби особистої безпеки, одяг (форма), зимове обладнання, їжа, засоби зв'язку, грошове забезпечення тощо. Цей перелік напрямів волонтерської діяльності можна продовжувати і далі, але необхідно також зупинитися і на діяльності волонтерів з подолання наслідків конфлікту на Донбасі.

Волонтерська діяльність, як відомо, активно спрямовувалася і в напрямі подолання наслідків конфлікту на Сході. Діяльність в цьому напрямі адресувалася різним групам: поранені бійці АТО, полонені військові із зони АТО та їх сім'ї, сім'ї вимушених переселенців з територій АТО, мирне населення територій у зоні АТО і т.д. Волонтери активно допомагали цим групам населення, адже державні органи не завжди вчасно реагували на їхні проблеми та потреби, які стосувалися як забезпечення необхідними речами, так і надання правового захисту. Зокрема, волонтерські об'єднання активно допомагали військовим госпіталям та лікарням, де лікувалися поранені військовослужбовці; здійснювали інформаційно-пошукову допомогу, яка стосувалася обміну полонених різних сторін конфлікту; надавали юридичну, психологічну та гуманітарну допомогу ВПО, допомагали їм в пошуку житла та роботи, адаптації до нового становища і ситуації; сім'ям учасників АТО і загиблих, волонтери також надавали матеріальну, гуманітарну та психологічну допомогу. Великі зусилля волонтерів були спрямовані на збір

коштів, речей, доставку зібраної допомоги до населення, підготовку маршрутів і транспорту для вивезення людей із зони АТО.

В умовах конфлікту, дуже актуальною стала проблема, що стосувалася надання юридичних консультацій та правового захисту як внутрішньо переміщених осіб, так і учасників АТО, тому як наслідок, в діяльності волонтерів сформувався правозахисний напрямок. Як на початку 2014 році, так і до сьогодні, волонтери-юристи допомагають вимушеним переселенцям оформити необхідні документи, входять до переговорних груп, які займаються звільненням заручників та пом'якшенням умов їхнього утримання [9].

Важливим для аналізу та оцінки діяльності волонтерів з подолання наслідків конфлікту є їх діяльність, спрямована на допомогу внутрішньо-переміщеним особам, а саме інституційний досвід волонтерських організацій у цій сфері. Так, для вирішення проблем ВПО були створені не лише окремі організаційні осередки, але й відбулося їх об'єднання у спільний хаб для ВПО – «Будинок вільних людей», метою якого стало формування середовища для швидкої соціальної адаптації внутрішніх переселенців. Зокрема ці організації надають різні юридичні консультації, психологічну допомогу, сприяють пошуку роботи та безпосередньо працевлаштуванню, допомагають у пошуку житла, отримати нові кваліфікації тощо. Більше того, волонтери зазначають необхідність розробки системної політики щодо підтримки ВПО з боку держави, адже багато напрямків роботи волонтерів ніяк не представлені у державних інституціях, а деякі дублюються, при цьому часто діяльність волонтерських організацій виявляється більш ефективною, ніж робота аналогічних державних установ [25].

Окремим напрямом у діяльності волонтерів з подолання наслідків конфлікту, який також потребує нашої уваги, є пошук зниклих безвісти та звільнення полонених. Необхідно зазначити, що важливим аспектом цієї діяльності є ідентифікація власне зниклих безвісти, адже в умовах військових дій не завжди можна однозначно стверджувати, чи людина загинула чи потрапила у полон [25]. В Україні офіційно ведеться облік загиблих

військовослужбовців, який навіть регулюється відповідними наказами. Але на практиці, через відсутність єдиної державної установи, яка б здійснювала цей облік, доля зниклих безвісти, переважно залежить від діяльності волонтерських організацій. Окрім цього, діяльність в цьому напрямі ускладнюється тим, що досить часто волонтерам не вистачає необхідної інформації, а самі пошукові роботи доводиться проводити на непідконтрольних Україні територіях.

Від початку конфлікту на Сході України та окупації Криму, частин Луганської та Донецької областей з'явилася велика кількість небайдужих громадян-волонтерів, які поступово для більш ефективної діяльності стали об'єднуватися у різного роду волонтерські організації, групи та благодійницькі фонди. Хоча як вже було зазначено на сьогодні не існує надійних офіційних даних з реєстрації волонтерських організацій, які надавали і продовжують надавати свою допомогу учасникам АТО та ВПО. Це число постійно змінюється, оскільки багато волонтерів та волонтерських організацій не бажають афішувати свою діяльність або багато волонтерів здійснюють одноразову допомогу. Не зважаючи на це, нові напрямки волонтерської допомоги впливали з необхідності надання допомоги, розміщення, інтеграції та юридичної допомоги тим, хто втік від окупації частин Луганської і Донецької областей і звичайно допомога українській армії, яка полягала в наданні необхідного обладнання, техніки, медикаментів та їжі. Незабаром після початку військових дій та появи ВПО з постраждалих регіонів з'явилися відповідні групи самопомоги. Найбільш помітними громадянськими ініціативами стали саме волонтерські організації, які складають ядро руху підтримки та адвокації для військових, колишніх учасників АТО та ВПО в Україні. Так, найбільш активними і впливовими волонтерськими організаціями стали: «Крила Фенікса», «Народний тил», «Армія SOS», «Волонтерська сотня», «Підтримай армію України», «Повернись живим» та інші.

Важливо відзначити, що ці організації займаються або виключно одним напрямком надання допомоги, або діють одночасно в декількох напрямках. Як правило основними з них були і залишаються наступні:

- допомога українській армії (збір харчів, теплих речей, медикаментів та амуніції);
- допомога колишнім учасникам АТО та їх сім'ям (надання правової, матеріальної та психологічної допомоги, сприяння працевлаштуванню тощо);
- допомога пораненим, військовим госпіталям та лікарням, у яких лікуються постраждалі військовослужбовці;
- допомога сім'ям тимчасових переселенців з території АТО (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація в новому місті та соціумі);
- звільнення полонених;
- технічна допомога: відновлення, ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин [18].

Кожна з цих організацій внесла велику частку в забезпечення обороноздатності України, коли державні інституції не змогли з цим впоратися самостійно та гарантувати громадянам мир. Тому вважаємо за необхідне розглянути діяльність деяких з цих волонтерських організацій більш детально.

Однією з провідних волонтерських організацій є «Крила Фенікса». Як і більшість таких організацій вона виникла в 2014 році у відповідь на інтервенцію російських військ на територію України та значні матеріальні втрати, які зазнавала на той час українська армія. З того часу фонд зібрав та передав українським військовим десятки мільйонів гривень. Активно опікувався та продовжує займатися постачанням необхідної техніки Збройним силам (переважно амуніція), відбудовою зруйнованих стратегічних споруд, при цьому активно постачає необхідні ліки для постраждалих в результаті бойових дій солдатів. Важливо відзначити, що ця організація є досить публічно та прозорою, оскільки на їхньому офіційному сайті можна знайти

звіти та іншу важливу інформацію про витрати по кожному окремому напрямку їх діяльності. «Крила Фенікса» активно допомагали з відновленням літальних транспортних засобів та покупкою життєво важливої амуніції для військових. Так організація закуповувала та продовжує постачати бронежилети, куленепробивні шоломи, броньовані автомобілі, їжу та теплий одяг. За ініціативою засновника фонду – Ю. Бірюкова був навіть створений добровольчий десантний батальйон «Фенікс». Показовим є той факт, що засновник фонду в 2014 році був призначений спочатку радником президента, а потім помічником міністра оборони з питань речового забезпечення армії. Деякі інші члени організації також були залучені до діяльності Міністерства оборони [6, 53].

Іншим важливим фондом став «Народний проект». Взагалі ця організація є багатопрофільною і на сьогодні займається не лише допомогою військовим в зоні АТО, а й активно займається проектами іншої спрямованості (освітніми, соціальними, культурними, медичними тощо). Необхідно зазначити, що «Народний проект» також є досить прозорим та публічним, адже на офіційній сторінці висвітлюються як всі звіти про зібрані пожертви та їх витрати, так і детальна реалізація кожного проекту. Навіть британський політолог Е. Вілсон зазначив, що стандарти прозорості цієї організації значно перевищують державні. Взагалі даний проект виник з групи волонтерів, які за власний кошт допомагали військовим, але згодом один із його учасників – Д. Арахамія розробив інтернет-проект зі збору коштів. Після успішного втілення їхнього першого проекту із закупівлею різноманітної амуніції для військових, волонтери почали активно втілювати інші проекти, націлені на закупівлю безпілотників та іншого необхідного приладдя. Окрім підтримки та збору коштів для власних проектів, команда «Народного проекту» підтримує та займається збором коштів для зовнішніх ініціатив. Але перед тим, як організація приймає рішення про підтримку певного зовнішнього проекту, він повинен пройти детальну перевірку і лише найбільш перспективні з них, можуть розраховувати на підтримку. За словами самих представників цього

проекту, їхньою перевагою над діяльністю Міністерства оборони є те, що вони підтримують і активно сприяють впровадженню високотехнологічних розробок у військовій сфері. Окрім основних напрямів допомоги військовим в зоні АТО (закупівля амуніції, обладнання ліків, одягу, медичних приладів і тд), волонтери беруть участь у їх підготовці та контролюють обіг та використання переданого обладнання аби уникнути крадіжок та перепродажу. Окрім цього «Народний проект» співпрацює з іншими волонтерськими організаціями в сфері дотримання прав людини на прифронтовій лінії. Також важливо відзначити, що один із засновників цього проекту – Д. Арахамія, в 2014 році став уповноваженим міністра оборони з питань закупівель, а згодом і його радником, ініціювавши створення Ради волонтерів при Міноборони [54].

«Армія SOS» також одна з найбільш ефективних волонтерських організацій, що виникли на початку 2014 року. Вона, як і попередня організація, займається впровадженням високотехнологічних приладів та амуніції в українську армію (виготовлення безпілотних літальних апаратів, автоматизація військової техніки. Програмування планшетів для військових тощо). Цей проект також спеціалізується і на інших напрямках як збір та закупівля одягу, медикаментів, їжі тощо. «Армія SOS» безпосередньо допомагає українській армії, здійснюючи за рахунок власних сил аеророзвідку, опікується та займається підтримкою сімей учасників АТО. Крім того, цей проект здійснює і просвітницьку діяльність, організовуючи у різних містах України покази та виставки предметів із зони АТО. Також варто зазначити, що цю організацію активно підтримує діаспора в США, Канаді, Великій Британії і тд [56].

Однією із перших була і організація «Повернись живим». Як і більшість перших організацій «Повернись живим» спочатку спеціалізувалася на бронезилетах. Але невдовзі засновник організації В. Дейнега зрозумів, що українська армія потребує більш високотехнологічні прилади, тому згодом його група почала закупляти та доставляти в гарячі точки тепловізори та прилади нічного бачення. Організація як і попередні, підтримує ідею

відкритості та підзвітності, а також наголошує на своїй аполітичності. В першу чергу «Повернися живим» надає допомогу тим військовим і підрозділам, які перебувають у найгарячіші точки і виконують найскладніші завдання. Ця організація також слідкує за корупцією у військових штабах, тому завжди відслідковує як використовується передане обладнання і придбані речі, а також неодноразово проводила перевірку. Для запобігання крадіжкам і перепродажу обладнання, організація почала наносити свою назву та спеціальний код. Окрім постання необхідної на той час нічної оптики та іншого високотехнологічного обладнання, організація займалася доставленням іншого технічного забезпечення військових, як безпілотники, навігатори, переносні радіостанції. Вона також активно проводила навчальні програми, адже за словами самих військових та волонтерів, досить часто військові є погано підготовленими, тому з часом організація запустила серію програм з підготовки артилеристів, танкістів, саперів та снайперів. Для підняття морального духу військових, організація доставляла на фронт дитячі малюнки та листи. Іншим вагомим внеском «Повернись живим» є допомога у запуску проекту зі зйомки документальних фільмів про війну на Донбасі та участь в організації міжнародного спортивного змагання для військовослужбовців «Ігри нескорених» [55].

Вагоме місце в розвитку волонтерського руху в Україні займає волонтерська організація «Народний тил». Діяльність організації спрямована на допомогу українським військовим і полягає в їх забезпеченні одягом, ліками, камуфляжем, бронежилетами, прицілами, тепловізорами і тд. Дуже важливим проектом, який створила група є сайт «Миротворець», який збирає та розміщує інформацію про осіб та організації, які за оцінкою цієї інституції можуть нести загрозу суверенітету та територіальній цілісності України. Зі збільшенням обсягу роботи в організації були створені окремі підрозділи, які займалися різним напрямками надання допомоги: медичний підрозділ, підрозділ зі забезпечення безпілотних літальних апаратів, підрозділ з постачання автомобілів та підрозділ з допомоги сім'ям військових.

Ще однією волонтерською організацією, яку варто розглянути в даній роботі є Combat-ua. На відміну від інших організацій Combat-ua була створена насамперед для допомоги військам спеціального призначення, надаючи їм різноманітну технічну допомогу: ремонт та модернізація зброї, оптичних приборів, техніки. Окрім цього організація також запровадила курси підготовки снайперів.

Український досвід волонтерського руху показує, що він може відрізнитися в залежності від регіону та мати свої характерні особливості. Так, прикладом харківським волонтерам вдалося створити колективну мережу активістів, в якій активно беруть участь близько десяти волонтерських організацій. Ця мережа отримала назву Help Army і на сьогодні є однією з найбільших та впливових. Оскільки в цю організацію входять інші волонтерські групи, то і напрямки їх діяльності також відрізняються та не перетинаються, тому її діяльність є ефективнішою. Так організація надає допомогу військовим, забезпечуючи їх необхідним обладнанням та технікою, надає медичні послуги, допомагаючи медичним установам і звичайно, надає допомогу пораненим та їх сім'ям. Найбільш затратним в цьому списку є допомога силовим структурам, військовим, тому аби забезпечити їх всім необхідним вчасно, місцеві бізнесмени долучилися до волонтерської організації, допомігши Help Army зі створенням фонду «Мир та порядок», який мав на меті координацію діяльності волонтерів та обласної влади. Згодом деякі волонтери за рекомендацією фонду стали особистими радниками голови харківської обласної адміністрації та займалися питаннями допомоги військовим та їх сім'ям, ВПО та пораненим. Тож можна побачити, що бізнес також може впроваджувати свої ініціативи і як в цьому кейсі створювати своєрідні майданчики для діалогу між волонтерськими організаціями та владою.

Волонтерський рух в Україні на початку 2013-2014 років виникав стихійно, спочатку в окремих волонтерів, які з часом почали об'єднувати свої зусилля, створюючи волонтерські організації та благодійні фонди. Дуже

швидко групи волонтерів залучилися підтримкою суспільства, оскільки вони почали вирішувати ті проблеми, з якими тогочасна влада самостійно справитися не змогла. А відтак з посиленням ролі та авторитету в суспільстві та з допомогою військовим в АТО, посилювався вплив волонтерських організацій і на державний апарат. Можна сказати, що волонтери стали тією рушійною силою, яка ініціювала багато змін та реформ в державних структурах. Волонтери одні з перших очолили процес розвитку та реформ в Збройних силах України і це є важливим для інституціоналізації волонтерства.

За підтримки Президента України П. Порошенка та Міністра оборони України наприкінці 2014 року представники волонтерського середовища були залучені до проведення реформ в Збройних силах, створивши рух під назвою «Волонтерський десант». Основним завданням цього новоствореного руху було оптимізація та підсилення діяльності Міністерства оборони, його основних підрозділів та служб. Завдяки залученню та моніторингу за роботою в Міноборони «Волонтерському десанту» вдалося досягти перших результатів. Так в міністерстві розпочалися реформи в сфері логістики та забезпечення, розпочався перехід на прозору систему закупівель, яка допомагала позбавитися корупції, також було переглянуто та вдосконалено підходи до забезпечення харчування та медичного обслуговування військових ЗСУ.

Майже через рік, в 2015 році, на базі «Волонтерського десанту» було ініційовано створення Проектного Офісу Реформ. Основне завдання цього офісу полягало в професіоналізації роботи щодо реформування та реалізації проектів та програм з держзакупівель, медицини та матеріального забезпечення військових. Окрім волонтерів до складу Офісу були залучені експерти, представники бізнесового середовища та міжнародні радники [17].

Окрім цього в Міноборони реалізувалася ще одна волонтерська ініціатива – координаційний штаб волонтерів «Сармат», який переймається питаннями медичного забезпечення на прифронтових територіях, надання статусів учасника АТО та бойових дій та виплат військовим.

При Міністерстві соціальної політики, який відповідає за соціальний захист учасників АТО, з метою оптимізації та координації роботи також був утворений відповідний орган - Рада з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги. За рекомендацією Міністерства відповідні дорадчі органи були утворені і в 8 областях.

Впливати на роботу Міноборони та реформацію ЗСУ могла і створена в 2014 році Рада волонтерів. Основними завданнями ради стали матеріальне забезпечення армії, ремонт техніки, закупівля обладнання та приладів, медицина. Деякі волонтери, що входили до складу ради згодом стали персональними радниками Міністра. Але згодом діяльність ради значно обмежилася і вона практично припинила своє існування.

Однак на сьогодні роль волонтерів як в Міністерстві оборони, так і в інших владних відомствах залишається вкрай важливою. Хоч досі і залишається багато проблем, які волонтери не здатні вирішити самостійно без підтримки держави, вони в якості індивідуальних активістів, представників волонтерських організацій чи колективно намагаються впливати на процес вирішення конфлікту в Україні та подолання його наслідків.

Тож волонтерська діяльність в умовах конфлікту на Сході України, дійсно, характеризується великою різноманітністю, але умовно її можна поділити на два основних напрями: діяльність спрямована на забезпечення обороноздатності країни та на подолання наслідків конфлікту. Як вже було з'ясовано, волонтерство в Україні на початку 2014 року активізувалося в результаті неефективності управлінських рішень та функцій, які виконувала держава, особливо у сфері забезпечення обороноздатності країни. У зв'язку з цим, за певними напрямками своєї діяльності волонтери лише частково перебрали на себе функції, які не здатні повною мірою виконувати державні структури, але низка напрямів діяльності волонтерів не могли виникнути за умов бюрократичних підходів органів державної влади, панування застарілих підходів та стандартів, і відсутності ініціативи на багатьох рівнях влади. Такі напрями перш за все пов'язані з появою різноманітних інноваційних проектів,

що спрямовувалися на модернізацію озброєння, окремі аспекти введення бойових дій тощо. Окрім цього нашої уваги заслуговує і діяльність волонтерів щодо подолання наслідків конфлікту, інституційний досвід якої, є важливим для розуміння ролі волонтерства в умовах конфлікту на Донбасі та зокрема, потенціалу участі у процесах миробудування та постконфліктної розбудови.

Таким чином, проаналізувавши основні напрямки діяльності волонтерів та їх особливості на Сході України, можна перейти до розгляду питання, яке на сьогодні є недослідженим - роль місцевих українських волонтерських організацій у розвитку діалогу та примирення на Сході України. Більшість наукових праць з питань конфлікту в Україні є орієнтованими на державу та її інститути, тому роль та залучення волонтерів до врегулювання конфлікту не розглядаються. Виключна увага приділяється ролям та інтересам основних регіональних та міжнародних держав, таких як Російська Федерація, США, Європейський Союз та його держави-члени. Серед небагатьох науковців, хто досліджував питання залучення українського місцевого громадянського суспільства до процесів миробудування та постконфліктної розбудови, необхідно назвати Базіло Г. та Дж. Боссе. Вони одні з перших, хто почав досліджувати український контекст та перспективи залучення місцевих українських НГО до розвитку діалогу та примирення на Сході України.

Необхідність залучення місцевого громадянського суспільства до підтримки миру вони пояснюють двома причинами. По-перше, хоча переговори на високому рівні та імплементація Мінської мирної угоди затримується на ключових елементах, зусилля з примирення на місцях можуть допомогти зменшити напругу в районах високого ризику, підготувати ґрунт для майбутнього врегулювання конфлікту, вирішити потреби та проблеми місцевих громад, які постраждали від конфлікту, сприяти примиренню між групами та громадами, які були роз'єднані конфліктом. По-друге, як і в багатьох мирних процесах, рішення в Мінському процесі приймалися за закритими дверима. Хоча потреба в конфіденційності в мирному процесі зрозуміла, неінформування та залучення широкого населення та

безпосередньо постраждалих громад може негативно вплинути на довгострокову стійкість мирного процесу [32, 43].

Незважаючи на визнання важливості місцевих НГО у просуванні миру в Україні, зусилля щодо досягнення мирного врегулювання конфлікту та мирної активізації громадянського суспільства все ще зустрічаються з скептицизмом з боку українського уряду та частини широкого населення. Отже, інтерес до мирних заходів НГО обмежений, а дослідження цілей, мотивацій та різноманітної ролі НГО у сприянні примирення в Україні залишається обмеженим. Такими ж є і перспективи волонтерських організацій. Сьогодні їх сприймають лише як тих, хто допомагає українській армії та іншим категоріям населення, які постраждали в результаті конфлікту. Влада також не сприймає їх як потенційних членів переговорного процесу з врегулювання конфлікту на Донбасі.

Висновки до розділу II

Таким чином, початок російської агресії, який перетворився у довготривалий військовий конфлікт активізував волонтерський рух в Україні, який до цього розвивався переважно в соціальній та культурній сферах. Від початку конфлікту стало зрозуміло, що українська армія без підтримки волонтерів та волонтерських організацій не здатна забезпечити цілісність країни, оскільки політика української влади в цьому напрямку не відповідала реаліям військового конфлікту. Тому волонтери в певній мірі перебрали на себе функції держави, забезпечуючи військових необхідною технікою, обладнанням, ліками та навіть одягом. Це допомогло зміцнити обороноздатність нашої країни в протистоянні з агресором. Від початку конфлікту волонтерський рух виникав з індивідуальних ініціатив, які згодом об'єднувалися у волонтерські організації та фонди тим самим розвивався та утверджувався український волонтерський рух. Поступово здійснювалася й інституціоналізація волонтерства, виникали механізми співробітництва влади

та волонтерів. На сьогодні в Україні існує розгалужена мережа волонтерських організацій, які не зважаючи на припинення відкритих військових дій та розведення військ, продовжують допомагати військовим і надавати необхідну підтримку демобілізованим, пораненим та внутрішньо переміщеним особам.

РОЗДІЛ III.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ

3.1. Програма дослідження «Особливості волонтерського руху в умовах конфлікту на Донбасі»

Проблема дослідження. Початок військового конфлікту на сході України в 2014 році спричинив хвилю небаченої до цього часу волонтерської діяльності. Як тільки суспільство усвідомило, що виникла загроза суверенітету та цілісності країни, а відповідні органи влади не можуть гарантувати та забезпечити обороноздатність країни, у справу втрутилися волонтери, діяльність яких переросла у потужний рух, який дуже швидко отримав підтримку. Перші місяці військових дій на сході України продемонстрували, що українська армія знаходиться у поганому стані, а держава не може повністю забезпечити її всім необхідним обладнанням, технікою, життєво важливими засобами захисту, їжею та ліками. Тож волонтерство зуміло перебрати на себе нетипічні для нього роль та функції, які стали вирішальними у забезпеченні обороноздатності країни та подоланні наслідків цього конфлікту. На сьогодні роль волонтерських організацій та окремих активістів у вирішенні проблеми матеріального забезпечення військових, допомоги їх сім'ям та реінтеграції ВПО все ще залишається вкрай важливою. Але не зважаючи на вклад волонтерських ініціатив у вирішення проблем з якими стикається українська армія та ВПО, проблема дослідження особливостей їхньої діяльності, складнощів з якими стикаються волонтери та залучення волонтерів до вирішення військового конфлікту є досі недостатньо розкритою та опрацьованою. Тому це дослідження покликане з'ясувати думку волонтерів-експертів, які є представниками як волонтерських організацій, так і які здійснюють свою волонтерську діяльність самостійно, щодо особливостей волонтерської діяльності на Донбасі, а саме їх думку щодо

ситуації, яка склалася в українській армії 2014 року, оцінку матеріального забезпечення військових, оцінку щодо діяльності органів влади за різними напрямками в зоні АТО та думку щодо перспектив залучення волонтерів до врегулювання конфлікту на державному рівні.

Об'єктом дослідження є особливості волонтерської діяльності в умовах військового конфлікту на Донбасі.

Предметом дослідження є експертна оцінка особливостей та ролі волонтерської діяльності в умовах військового конфлікту на Донбасі.

Метою цього дослідження є дослідження особливостей волонтерської діяльності в мовах конфлікту на Донбасі.

Для досягнення поставленої мети, були розроблені наступні завдання:

1. Виявити оцінку ситуації, яка склалася в українській армії на початку 2014 року.
2. З'ясувати думку волонтерів щодо пріоритетних напрямків, на які має бути спрямована волонтерська діяльність.
3. Визначити якою є оцінка експертів щодо діяльності української влади в зоні АТО.
4. З'ясувати перспективи залучення волонтерів та волонтерських організацій до процесу врегулювання конфлікту на Донбасі.

Відповідно до завдань дослідження, можна висунути наступні гіпотези:

Основна гіпотеза – діяльність волонтерів та волонтерських організацій мала вирішальне значення для забезпечення обороноздатності та вирішення наслідків конфлікту з початку військових подій на сході України.

Додаткові гіпотези:

1. До початку конфлікту на Донбасі більшість опитаних ніколи не займалася волонтерською діяльністю
2. Волонтери негативно оцінюють ситуацію, яка склалася в українській армії на початку 2013-2014
3. Більшість представників волонтерського руху негативно оцінюють діяльність українських органів влади щодо матеріального

забезпечення українських військових, психологічної та юридичної підтримки та допомоги ВПО.

4. Найбільш поширеним напрямом допомоги волонтерів стала допомога українській армії

5. Волонтери позитивно оцінюють можливу офіційну участь волонтерських організацій у подальшому вирішенні конфлікту на Донбасі та постконфліктному врегулюванні.

Обґрунтування методу дослідження: для проведення цього дослідження та максимального досягнення його мети планується використання напівструктурованого експертного інтерв'ю. До проведення нашого дослідження будуть залучатися експерти, які добре орієнтуються в його проблемі, тому розмова набуватиме сфокусованого характеру, а тема, логіка та форма запитань визначатимуться та фіксуватимуться у гайді [10]. При цьому, під час проведення самого інтерв'ю, в інтерв'юера є можливість змінювати його хід. В залежності від обставин, інтерв'юер може змінити послідовність запитань, зменшити їх кількість чи, навпаки, задати додаткові питання якщо в цьому є необхідність. Напівструктурованість інтерв'ю дозволить виявити нові ідеї чи погляди на досліджувану проблему, які можливо, ще не були враховані дослідником.

Критерії відбору респондентів: експертом в межах нашого дослідження вважається представник волонтерської організації чи особа, що не належить до волонтерської організації, але має досвід волонтерства і займалася цією діяльністю в умовах військового конфлікту на сході України. Пошук респондентів здійснюватиметься методом сніжної кулі. Цей метод дозволить спростити доступ дослідника до середовища експертів з даної проблеми та знайти тих респондентів, які відповідатимуть заданим вимогам.

Інтерпретація понять:

Волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги [1].

Волонтерська організація - це юридична особа, яка здійснює свою діяльність без мети одержання прибутку і отримала статус волонтерської згідно з вимогами Закону [1].

Напрямки волонтерства – це види діяльності, які здійснюють волонтери та волонтерські організації.

Постконфліктне врегулювання – це комплекс заходів, який здійснюється державою або за підтримки міжнародних акторів, для відновлення інститутів, які були зруйновані в результаті конфлікту з метою його неповторення та встановлення миру.

Основні етапи дослідження:

1. формування програми дослідження;
2. формулювання гайду інтерв'ю;
3. відбір респондентів;
4. підготовка до проведення інтерв'ю;
5. польовий етап (проведення інтерв'ю);
6. обробка результатів;
7. підготовка звіту дослідження.

Гайд інтерв'ю:

Загальна інформація: ім'я, вік, основний вид діяльності.

1. Чи займалися Ви волонтерством до початку Революції Гідності та конфлікту на Донбасі? Що Вас найбільше мотивувало займатися волонтерством?
2. Як Ви думаєте хто найбільше потребує волонтерської допомоги з початку АТО і як саме Ви допомагали/допомагаєте?
3. Як би Ви оцінили ситуацію, яка склалася в українській армії на початку 2014 року та сьогодні?
4. Як Ви оцінюєте діяльність українських органів влади щодо:
 - матеріального забезпечення українських військових
 - психологічної та юридичної допомоги пораненим і колишнім учасникам АТО

- підтримки сімей учасників АТО
- допомоги ВПО

5. Як Ви вважаєте якими є перспективи розвитку волонтерського руху в майбутньому? Чи можна, на Вашу думку, залучати волонтерів до процесу вирішення конфлікту та постконфліктного врегулювання?

В наступному підрозділі цієї роботи буде розглянуто результати дослідження, отримані в ході опитування експертів щодо особливостей волонтерської діяльності на сході України.

3.2. Аналіз результатів дослідження

У ході проведення цього дослідження було зібрано 5 інтерв'ю в якому взяли участь наступні експерти: респондент 1 - Іван Черкун (29 років, колишній учасник АТО, волонтер), респондент 2 - Анатолій Ханко (заступник голови Полтавської обласної ради, колишній учасник АТО, волонтер), респондент 3 - Наталія Святцева (43 роки, журналіст, координатор волонтерської організації «Полтавський батальйон небайдужих»), респондент 4 - Надія Антоненко (46 років, волонтер громадської організації «Полтавський волонтерський корпус патріотів України»), респондент 5 - Белов Вячеслав (49 років, бізнесмен, учасник полтавської волонтерської організації «Спілка самаритян»). Перші два респонденти були учасниками бойових дій протягом 2014 - 2015 років, тому вони найкраще орієнтуються в питанні матеріального забезпечення українських військових, психологічної та соціальної допомоги, а також можуть надати оцінку діяльності влади на початку військового конфлікту. Окрім цього, після демобілізації, вони почали самостійно активно займатися волонтерством. Інші три респонденти є безпосередньо учасниками волонтерських організацій, мають досвід волонтерської діяльності в АТО і визначені як експерти в питанні щодо особливостей та складнощів здійснення волонтерської діяльності в зоні АТО, основних напрямків волонтерства тощо.

Перше питання анкети було сформульовано наступним чином: «*Чи займалися Ви волонтерством до початку Революції Гідності та конфлікту на Донбасі? Що Вас найбільше мотивувало займатися волонтерством?*»

Відповідь на це питання мала не меті розкрити мотиваційні аспекти волонтерської діяльності та визначити чи дійсно події 2013-2014 стали каталізатором волонтерського руху в Україні. Відповідаючи на це запитання майже всі експерти зазначили, що до цього вже займалися волонтерством, але вкрай рідко та не надавали цій діяльності такого важливого значення. Уточнюючи в якому напрямі чи сфері вони займалися волонтерством то більшість (респонденти 1, 2, 3, 5) зазначили, що «займалися екологічним волонтерством, благодійництвом чи допомагали з проведенням різних культурних заходів». Респондент 4 вказала на те, що ніколи не займалася волонтерством і навіть не замислювалася про це, допоки її знайомого не було мобілізовано. Так чи інакше, всі респонденти вказали на те, що спочатку Революція Гідності, а потім і початок АТО, змінили їх погляди на волонтерську діяльність та її роль в сучасному суспільстві. На думку респондентів ці події допомогли визначитися українцям і «обрати свій власний курс на майбутнє». Щодо мотивації займатися волонтерством, то більшість зазначила безкорисливе бажання допомогти військовим, оскільки на той час дуже гостро стояло питання суверенітету та цілісності країни. Для респондентів 1, 2 бажання займатися волонтерством з'явилося після того як вони на власні очі побачили, що відбувається в ЗСУ, який «безлад і хаос» там панує. При цьому як додав респондент 1: «мене надзвичайно вразила відсутність елементарних засобів гігієни і теплового одягу, що вже говорити про техніку та різне обладнання, і тоді я зрозумів, що коли повернуся додому - буду допомагати хлопцям чим зможу». Респондент 5 зазначив, що «коли почалася війна, я зрозумів, що не можу просто так сидіти вдома і нічого не робити. Тим паче у мене був свій бізнес, тому я вирішив, що просто зобов'язаний допомогти».

На питання «Як Ви думаєте хто найбільше потребує волонтерської допомоги з початку АТО і як саме Ви допомагали/допомагаєте?», більшість (респонденти 1, 2, 4, 5) впевнено назвали українську армію. Респондент 2 зазначив, що «на власній шкірі відчув як це бути на передовій і коли тобі не вистачає прикладом приборів нічного бачення, касок чи бронежилетів, і не знаєш як довго ти протримаєшся в таких умовах, але потім розумієш, що відступати просто нема куди». Респондент 1 відповів, що він активно допомагає військовим, постійно їздить на передову і напряду спілкується зі солдатами, розпитує що їм потрібно, а потім вже вдома разом з іншими однодумцями збирають чи купують одяг, їжу, обладнання тощо. Окрім того він зазначив, що «в АТО, дійсно, дуже складно, багато чого бракує, але небайдужі допомагають. Однак коли я повернувся додому і проходив курс реабілітації, то мав нагоду познайомитися з сім'єю переселенців. Я був здивований, коли вони мені розповідали, що їм всім селом збирали гроші на ремонт старої хати, яку їм виділила місцева влада. Тому я вважаю, що сьогодні потребують допомоги і ВПО». Відповідь респондентки 3 була наступною: «Я також неодноразово їздила в АТО, збирала та купувала необхідний одяг, продукти та ліки, збирала кошти на тепловізори та бронежилети, але як журналістка я багато спілкуюся з людьми, тому за 5 років волонтерства я стільки наслухалася історій переселенців, і тому можу сказати, що вони також страждають, особливо діти, які залишилися без батьків і які нікому не потрібні». Респондентка 4 також вказала на проблеми переселенців: «їх не завжди раді бачити в нашому суспільстві, називають зрадниками, і навіть погрожують, їм потрібно починати все спочатку».

Щодо видів допомоги, то волонтери називали наступні: збір чи закупка одягу, військової форми, їжі, різноманітної техніки, обладнання, зокрема високотехнологічного; допомога ВПО з пошуком житла та роботи, збір одягу; допомога сім'ям учасників бойових дій, особливо їх дітям: організація поїздок та екскурсій. Респондент 2 розповів: «Оскільки я сам був в АТО, то я добре знаю, що потрібно там, на передовій. Ми ось нещодавно передали генератор,

постійно передаємо біноклі, бронежилети та каски, а ще хлопцям дуже не вистачає запчастин для ремонту автомобілів. Завжди намагаємося привозити все, о вони просять, а просять вони дуже багато». Респондентка 3 відповіла: «До нас постійно звертаються жінки, які пропонують свою допомогу, то сітки маскувальні виготовляють, то сухі борщі і власні консервації тонами приносять, і навіть в'яжуть теплі носки – це дрібниця, але солдати завжди дуже радіють, коли ми їх привозимо. Ми і дітям військових допомагаємо, хоча зараз вже не так як раніше, але протягом 2014-2015 років ми організували їм екскурсії, то у Львів возили, навіть одного разу до Польщі». Респондентка 4 зазначила, що окрім відправки одягу, засобів захисту, ліків та обладнання, її організація займається збором коштів на реабілітацію поранених. «Багато з них потребує лікування та реабілітації закордоном, або в дорогих українських клініках, але держава не завжди виконує свої обов'язки і залишає цих людей без здоров'я та надії на щасливе майбутнє».

Наступне питання в більшій мірі було розраховане на респондентів, які мали досвід участі в бойових діях в зоні АТО. Як і виявилось, найбільш розгорнуто на третє запитання *«Як би Ви оцінили ситуацію, яка склалася в українській армії на початку 2014 року?»* відповіли респонденти 1 та 2. На думку 1 респондента, в порівнянні з 2014 сьогодні ситуація в українській армії набагато краща. «На початку 2014 року ситуація в українській армії була катастрофічна. Коли мене мобілізували літом 2014 року Міноборони як і загалом українська влада, були просто неготові до всього, що трапилося з початком війни, починаючи з форми і закінчуючи спецтехнікою. Можна сказати, що бійцям не було в чому воювати і чим себе захищати, та що там говорити, армія не знала, як воювати, тому ми і несли спочатку такі людські втрати і територіальні. Було навіть таке, що форма за розміром не підходила як і взуття, тоді нас і виручали волонтери. Хоча зараз мушу визнати, що ситуація з одягом, як і з харчуванням значно покращилася. Раніше катастрофічно не вистачало спецтехніки: тепловізорів, приладів нічного бачення, але зараз ця проблема вже не така гостра, та і бійців, які вміли

користуватися високоточною зброєю тоді практично не було. Сьогодні українська армія змінилася не просто в кращу сторону, вона змінилася якісно». Респондент 2: «Так багато чого не вистачало, особливо сучасного обладнання, якісного одягу, високоточної зброї, не вистачало реформ. Але я знаю, що реформи швидко не проведеш. Звичайно в Міноборони не вистачає таких людей, які пройшли гарячі точки, знають що до чого, що потрібно змінити, але ж їх і не можна просто забрати з передової. На початку 2014 року політика Міноборони була провальною, однак сьогодні українська армія, на мою думку, є однією з кращих, хоча ще багато чого потрібно змінити». На думку респондентів 3, 4, 5, ситуація в українській армії в порівнянні з 2014 роком стала набагато кращою. Свої відповіді вони аргументували тим, що значно кращими та якіснішими стали харчування та одяг, ліки стали доступнішими, і з технікою та обладнанням також покращилася ситуація. Проте все ще є прогалини в політиці Міноборони, та і самі урядовці на думку експертів «вставляють волонтерам палки в колеса». «В кінці кінців волонтери не можуть вирішити всі проблеми армії та задовольнити всі її потреби, тут необхідна підтримка країни, яка на жаль, не є достатньою».

Відповідаючи на запитання *«Як Ви оцінюєте діяльність українських органів влади щодо: матеріального забезпечення українських військових; психологічної та юридичної допомоги пораненим і колишнім учасникам АТО; підтримки сімей учасників АТО; допомоги ВПО?»* абсолютно всі респонденти вказали на великі проблеми із матеріальним забезпеченням українських військ, які все ще продовжують існувати, хоча військові дії тривають вже протягом більш ніж 5 років. Якщо щодо матеріального забезпечення думки респондентів були однотайними. То щодо інших напрямів політики української влади, думки респондентів розділилися. Так, респондент 1 відповів: «Майже під кінець моєї служби мене було поранено, я потребував вартісного лікування, реабілітації і навіть консультацій з психологом, а це все, навіть з моїм статусом, не завжди було безкоштовно. Звичайно, курс лікування, який я проходив у військовому госпіталі був безкоштовний і умови

там також були більш-менш хорошими, але роботою з психологом я залишився незадоволеним. Мені здалося, що він сам не до кінця розумів, що я пережив і яке лікування мені було потрібне. Зараз, на щастя, я почуваю себе дуже добре. Одного разу мені навіть пропонувала якась волонтерська організація пройти курс реабілітації закордоном, але я відмовився, є хлопці, які потребують цього більше ніж я». Респондент 2 має досвід роботи в державній сфері, тому більше орієнтувався в специфіці державної політики щодо учасників бойових дій та ВПО. На його думку, на сьогодні ситуація в сфері державної політики щодо забезпечення ветеранів соціально-правовими гарантіями покращилася в порівнянні з 2014 роком. «Сьогодні окрім державних гарантій діють і місцеві, які приймає місцева влада. Для учасників АТО на сьогодні передбачені: безкоштовний проїзд, великі пільги на оплату комунальних послуг, хоча в медицині є прогалини, так не всі медичні заклади мають і будуть лікувати військових безкоштовно. Іноді самі ж військові не знають своїх прав та гарантій на які вони можуть розраховувати. Особисто я дуже задоволений можливістю ветеранів отримати безкоштовно в користування земельну ділянку, яку сьогодні найвигідніше здавати в оренду і отримувати за це хоч якісь гроші». Респондентка 4 зазначила, що до її організації неодноразово зверталися незадоволені військові, які після АТО не можуть знайти собі роботи. «Сьогодні вони можуть звернутися до Центру зайнятості, де йому повинні запропонувати можливість здобути додаткові навички, знайти місце роботи тощо, але багатьом з демобілізованих важко повернутися до звичайного життя і почати працювати. Тому вони вважають, що всі люди і держава повинні їм, але ж і самому потрібно прикладати зусилля для того щоб чогось досягти, не можна постійно розраховувати на посторонню допомогу». Респондент 5 наголосив на тому, що сьогодні вкрай не вистачає реабілітаційних центрів для демобілізованих військових. «Ситуація з такими центрами на сьогодні вкрай тяжка, їх катастрофічно не вистачає. За моїми особистими підрахунками таких центрів в Україні всього декілька десятків, а

бійців, які дійсно потребують їх послуг в сотні разів більше. Було б взагалі чудово мати по такому центрі в кожному районі».

Щодо допомоги внутрішньо переміщеним особам респонденти зазначили, що на сьогодні як в сфері державної політики, так і в сфері волонтерської діяльності існують прогалини. ВПО певною мірою входять до категорії соціально незахищених, оскільки вони стикаються з економічними та соціальними викликами, проблемами пошуку житла та роботи, адаптації та налагодження стосунків з новою приймаючою громадою. Респондентка 3 зазначила, що сьогодні допомагати і реагувати на потреби ВПО стало в певній мірі простіше: «В Україні було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, це був важливий крок, оскільки держава показала, що вона переймається проблемами цієї групи людей. Раніше вирішенням проблем ВПО займалися різні міністерства, а тепер є єдиний орган, який координуватиме роботу інших міністерств і відповідатиме за роботу з переселенцями. Загалом можна сказати, що прослідковуються позитивні тенденції в роботі в вимушеними переселенцями: приймаються нові закони та розпорядження, але все ще залишається дуже бюрократизованим, приймаючі громади із застереженням ставляться до ВПО, в нашому суспільстві, на жаль, ще існують негативні стереотипи про цих людей, тому зараз ще дуже складно сказати остаточно якою є ситуація». Респондент 5 додав: «Не розумію, як можна підтримувати тих людей, які зберегли український паспорт заради пенсії та інших соціальних виплат. Вони живуть на дві пенсії, одну беруть в Україні, іншу – в бойовиків та ще й говорять, які ми погані».

Відповідаючи на останнє запитання в анкеті *«Як Ви вважаєте якими є перспективи розвитку волонтерського руху в майбутньому? Чи можна, на Вашу думку, залучити волонтерів до процесу вирішення конфлікту та постконфліктного врегулювання на сході України?»*, волонтери висловили свої думки щодо того, яким вони бачать майбутнє волонтерства та якими є його перспективи в процесі врегулювання конфлікту та постконфліктної

розбудови. Загалом, волонтери-експерти визнали, що допомога волонтерів з початком Революції Гідності та військового конфлікту на сході України стала вирішальною в плані матеріального забезпечення військових, підтримки демобілізованих, їх сімей та внутрішньо переміщених осіб. Респондент 2 зазначив: «Сьогодні, як і на початку 2014 року, волонтери мають найбільший рівень довіри серед населення, все більше і більше волонтерів стають радниками високопосадовців, міністрів, займають місця в органах влади, утворюють різноманітні органи та інституції при міністерствах, тобто стають все ближче до влади і тому не є виключенням, що можливо, в найближчий рік, волонтери чи представники волонтерських організацій, зможуть бути офіційно представлені в переговорному процесі щодо мирного вирішення конфлікту на Донбасі». Двоє респондентів (1 та 5) вважають, що сьогодні волонтерство вже не настільки потужне як прикладом декілька років тому. Респондент 5: «Останнім часом я спостерігаю, що збирати кошти чи інші необхідні речі стало складніше, вже не так багато охочих допомогти. Багато, хто почав займатися волонтерством після початку російської агресії, але з часом покинули цю роботу, оскільки українська армія вже не в такому плачевному стані, та почали займатися власними справами. Останнього разу, коли я був в зоні АТО мене навіть запитали чому ми так рідко стали до них приїжджати». Респондент 1 зазначив, що, дійсно, допомога від громадян зменшилася і волонтерам, які займаються збором речей самостійно або разом з групою таких же однодумців, зараз складно. Раніше хоча б активно допомагали підприємці, а зараз все рідше.

Думки респонденток 3 та 4 щодо залучення волонтерів до процесу вирішення конфлікту та постконфліктного врегулювання на сході України були схожими. Так, на їх думку подібні офіційні кроки зі сторони держави були б гідним визнанням вкладу волонтерів. «На сьогодні волонтери як найкраще розуміються на проблемах з якими зіштовхується українська армія усвідомлюють їх найбільші потреби, вони знають недоліки політики Міноборони. Звичайно, вони хоч і мають досвід волонтерства в АТО, але чи

буде цього достатньо для того щоб приймати рішення на міжнародному рівні чи бути залученими хоча б до переговорів з міжнародними акторами чи представниками сторін цього конфлікту».

Таким чином, можна сказати, що сформульовані нами гіпотези були повністю або частково підтверджені. Експерти, що взяли участь в інтерв'ю без вагань визначають внесок волонтерів як вирішальний в процесі забезпечення цілісності та обороноздатності України. Щодо додаткових гіпотез, то до початку конфлікту на Донбасі більшість опитаних все ж таки займалася волонтерською діяльністю, але вона носила скоріше одноразових характер і проявлялася в соціальній сфері. Щодо другої гіпотези, то всі опитані експерти негативно оцінюють ситуацію, яка склалася в українській армії на початку 2013-2014 років, проте говорячи про сьогоденну ситуацію, вказують на те, що вона значно покращилася, адже з'явилися інститути, які змогли перебрати на себе частину функцій волонтерів. Третя гіпотеза підтвердилася частково, оскільки думки експертів розділилися оцінюючи діяльність українських органів влади щодо матеріального забезпечення українських військових, психологічної та юридичної підтримки та допомоги ВПО. Так, всі опитані визнали, що матеріальне забезпечення військових заходилося на жахливому рівні в порівнянні з діяльністю влади в сфері психологічної та юридичної підтримки. Четверта гіпотеза також підтвердилася, адже найбільш поширеним напрямом допомоги волонтерів стала допомога українській армії та їх матеріальне забезпечення. Хоча деякі респонденти стверджували, що сьогодні волонтери як і держава не приділяють достатньої уваги внутрішньо переміщеним особам. П'ята гіпотеза також підтвердилася частково, адже експерти не змогли однозначно оцінити можливу офіційну участь волонтерських організацій у подальшому вирішенні конфлікту на Донбасі та постконфліктному врегулюванні.

Висновки до розділу III

Отже, результати проведеного дослідження засвідчили наступне: волонтери-експерти погоджуються з тим, що діяльність волонтерів та волонтерських організацій мала вирішальне значення для забезпечення обороноздатності та подолання наслідків конфлікту від початку військових дій на сході України. Допомога українським військовим, демобілізованим та пораненим є найпотужнішим напрямком допомоги волонтерів. При цьому на думку експертів, на початку конфлікту, українська влада не змогла забезпечити системну та послідовну політику в зоні АТО, що призвело до значних втрат та поступків української армії. Натомість активізація волонтерського руху змогла відновити потужність ЗСУ та повернути їм втрачені позиції. В цілому експерти позитивно сприйняли ідею залучення волонтерів у якості радників чи учасників переговорів до процесу врегулювання конфлікту на Донбасі.

ВИСНОВКИ

Отже, волонтерська діяльність в умовах збройного конфлікту на Донбасі, дійсно, характеризується нестандартними для світової практики волонтерства напрямками діяльності, функціями та завданнями. Здійснені в даній роботі аналіз наукової літератури та розгляд індивідуальних волонтерських ініціатив чи діяльності волонтерських організацій на сході України дозволили виявити суттєві особливості волонтерської діяльності, зокрема вдалося розглянути її основні напрями: подолання наслідків конфлікту та забезпечення обороноздатності країни.

Серед особливостей волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту, які зокрема вдалося виявити і в результаті проведення власного дослідження завдяки використанню методу глибинного експертного інтерв'ю, необхідно виокремити такі:

- активізація волонтерства в результаті неефективності та забюрократизованості державних інституцій, неспроможність швидко вирішувати проблеми, особливо в сфері обороноздатності та матеріального забезпечення ЗСУ;
- велика частка волонтерської діяльності, не має формального характеру;
- досить високий рівень незалежності та ініціативності волонтерських організацій;
- використання волонтерами інноваційних проектів, які б навряд чи виникли на замовлення державних інституцій;
- з посиленням участі волонтерів у забезпеченні обороноздатності та інших соціальних процесах відбулася його інституціоналізація, зокрема розширилися напрями діяльності волонтерів, а самі учасники волонтерських організацій набули формального статусу, що сьогодні нам дозволяє говорити про можливість співпраці представників волонтерських організацій з міжнародними організаціями та

державними органами у питаннях щодо вирішення конфлікту на Донбасі.

У зв'язку із поширенням конфліктів у 1990-х роках і зростанням та ускладненням зусиль з миробудування, з якими зіштовхнулася міжнародна спільнота, міжнародні організації, донори та загалом дискурс миробудування все більше уваги стали приділяти потенційній миротворчій ролі громадянського суспільства. Тому останніми десятиліттями все більше науковців та міжнародних акторів почало визначати участь громадянського суспільства як один з найважливіших факторів у визначенні успішності ініціатив з розбудови миру. Для того, щоб міжнародні миротворчі зусилля були максимально ефективними, необхідно більш повно включати громадянське суспільство та місцеві недержавні громадські організації (НГО) до етапів та процесів миробудування, зокрема до постконфліктної розбудови. Таке включення дозволить найбільш повно зрозуміти основні складові конфлікту, вимоги і потреби громадян, які безпосередньо постраждали від конфлікту, забезпечити реалізацію та розуміння громадянами ініціатив з розбудови миру, які насаджуються ООН, а також врахувати локальні особливості.

Зважаючи на цінність ідей з миробудування та їх ролі у вирішенні конфліктів, з огляду на конфлікт в Україні та можливості його врегулювання мирним шляхом, в даній магістерській роботі була розглянута концепція «гібридного миру» відповідної до якої, представники громадянського суспільства, зокрема і волонтери, можуть брати активну участь у процесі миробудування, тому на нашу думку досвід діяльності волонтерів та волонтерських організацій в умовах конфлікту на Донбасі, як складової громадянського суспільства, надає їм можливість бути залученими до процесу прийняття рішень, що стосуються безпосередньо врегулювання конфлікту та постконфліктної розбудови в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI
2. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.06.2012 № 5026-VI
3. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції» від 30.10.2014 № 1089
4. Бондаренко З.П., Журавель Т.В., Лях Т.Л. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навч.-метод. Посібник. Київ: Версо-04, 2012. 288 с.
5. Буркова, Л. А., Кругла, Н. М. Теоретичні аспекти дослідження волонтерства як категорії державного управління. Економіка і суспільство. 2019. С. 547-554
6. Вивчення практики щодо волонтерської діяльності в країнах європейського союзу з метою її запровадження в Україні: звіт про науково-дослідну роботу / науковий керівник Л.І. Ільчук. Київ, 2014. 117 С. URL: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/VOLONTERSTVO.pdf> (дата звернення 10.09.19)
7. Голуб В.Л. Державне визнання волонтерської діяльності як чинник розвитку взаємовідносин держави та суспільства. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 4 (47). С. 110–118.
8. Голуб В. Л. Ключові поняття та категорії державного управління у сфері волонтерської діяльності. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2014 С. 25-31.
9. Горєлов Д. М., Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с.
10. Добренєков В.И., Кравченко А.И. Методы социологического исследования: Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2004. 768 с

11. Жужа Л. О. Волонтерство АТО як політичний інститут: сутність та вплив на громадянське суспільство України. *Сучасне суспільство*. 2015. (1). С. 38-49.
12. Жужа, Л. О. Модифікація функцій громадянського суспільства під впливом антитерористичної операції в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2019. С. 76-86.
13. Жужа, Л. О. Політичний менеджмент волонтерства АТО. *Грані* (6). 2015. С. 127-133.
14. Жужа Л. О. Перетворення громадянського суспільства в Україні під впливом Революції гідності. *International scientific journal* 6. 2015. С. 41-45.
15. Зарембо К. Спільна політика безпеки та оборони ЄС як чинник впливу на реалізацію безпекових інтересів України: дис. канд. політ. наук : 21.01.01. Київ, 2016. 173 с.
16. Калениченко Р.А. Волонтерство в соціальній роботі: навч. посіб. Київ: КиМУ, 2008. 86 с.
17. Кожухаренко Л. В. Роль волонтерського руху в реформуванні української армії. *Гілея: науковий вісник*. 2018. С. 109-114
18. Крапівіна, Г. О. Світовий волонтерський рух: стан і статус. *Вісник економічної науки України*. 2012. № 1 (21). С. 73-76
19. Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен, 2004. – Вип. 3-4. – С. 139–144.
20. Лях Т. Л. Підходи до класифікації волонтерських груп. *Соціальна робота в Україні : теорія та практика*. 2013. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1208>. (дата звернення 03.10.19)
21. Мазій І. В. Історичні аспекти становлення волонтерської діяльності у соціальній та безпековій сфері в світі та Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1174> (дата звернення 12.10.19)

22. Маккарлі С. Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства / С. Маккарлі, Р. Лінч. – Київ, 1998. – 160 с.
23. Матійчик А.В. Волонтерська діяльність як детермінанта розвитку громадянського суспільства. *Грані*. 2016. № 8. С. 100-107.
24. Механизмы общественного участия и многоканальной дипломатии в мирных процессах: уроки из Северной Ирландии, 2014. – 75 с.
25. Панькова О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. №2. С. 25–40.
26. Паславська О. Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні (історико-правове дослідження). *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 22-28.
27. Певная М. В. Волонтерство как социальный феномен: управленческий подход: дис. докт. соц. наук : 22.00.08. Екатеринбург, 2016. – 368 с.
28. Погрібна В. Л. Волонтерський рух як ознака змін у ментальності українців. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. 2016. № 1. С. 196-202.
29. Погрібна В. Л. Волонтерство як соціокультурний феномен: епістемологічні та аксіологічні аспекти аналізу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* № 4 (27). 2015.
30. Шульга М.О. Волонтерство. Матеріали до Національної доповіді «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» за моніторинговими даними Інституту соціології НАН України. URL: <http://www.i-soc.com.ua/institute/shulga.php> (дата звернення 28.09.19)

31. Aiken N. Learning to live together: Transitional justice and intergroup reconciliation in Northern Ireland. *International Journal of Transitional Justice*. 2010. №4. 166–188.
32. Bazilo G., and Giselle B. Talking Peace at the Edge of War: Local Civil Society Narratives and Reconciliation in Eastern Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal* 3.2017. 91-116.
33. Brahm E. Transitional justice, civil society, and the development of the rule of law in post-conflict societies. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. 2007. №4.
34. Burlyuk O., Shapovalova N., Zarembo K. Introduction to the Special Issue: Civil Society in Ukraine: Building on Euromaidan Legacy. 2017. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14553/Burlyuk_Introduction_to_the_Special_Issue.pdf?sequence=1 (дата звернення 18.11.19)
35. Fischer M. Civil society in conflict transformation: Strengths and limitations. *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*. 2011. 287-313
36. Knox, Colin. "Peace building in Northern Ireland: A role for civil society." *Social Policy and Society* 10.1 (2011): 13-28.
37. Mac Ginty R. Indigenous peace-making versus the liberal peace. *Cooperation and conflict*. 2008. №43. 139–163.
38. MacGinty, R. Hybrid Peace: the Interaction Between Top-Down and Bottom-Up Peace. *Security Dialogue*, 2010. № 41. 391-412
39. Navaratnam K. Extension of volunteers Blacbirg : Viewpoint. 1986. URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED277884>.
40. Paffenholz T., Spurk C. Civil society, civic engagement, and peacebuilding. *Social Development Papers: Conflict Prevention and Reconstruction*. 2006. №36. 10–55.
41. Paffenholz T. Summary of results for a comparative research project: Civil Society and Peacebuilding. *Centre on Conflict, Development and Peacebuilding*. 2009.

42. Puglisi R. A People's Army: Civil Society as a Security Actor in Post-Maidan Ukraine. 2015. URL : <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1523.pdf>. (дата звернення 03.10.19)
43. Puglisi R. Heroes Or Villains?: Volunteer Battalions in Post-Maidan Ukraine. Istituto affari internazionali, 2015. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/37004084/Heroes_or_Villains_Volunteerr_Battalions_in_Post-Maidan_Ukraine.pdf?response-content- (дата звернення 15.09.19)
44. Roberto B. Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research* Vol. 38, 2001. 163-180
45. Roddy B. The Role of Civil Society Actors in Peacemaking: The Case of Guatemala. *Journal of Peacebuilding & Development*. 2017. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15423166.2017.1281756?journalCode=rjpd20> (дата звернення 14.10.19)
46. State of the World's Volunteerism Report – Transforming Governance. URL: <http://www.volunteeractioncounts.org/SWVR2015-frame/21337%20-%20SWVR%20report%20-%20ENGLISH%20-%20web%201.pdf>. (дата звернення 27.08.19)
47. Thiessen, C., Byrne, S., Skarlato, O., Tennent, P. (2010). Civil society leaders and Northern Ireland's peace process: Hopes and fears for the future. *Humanity & Society*, 34(1), 39-63.
48. United Nations General Assembly (UNGA) (2002). Recommendations on support for volunteering (A/RES/56/38) URL: <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2002/a56r038-e.pdf>. (дата звернення 03.09.19)
49. Worschech S. "New Civic Activism in Ukraine: Building Society from Scratch?." *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal* 3 (2017): 23-45.
50. Zarembo K. Substituting for the State: The Role of Volunteers in Defense Reform in Post-Euromaidan Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics*

Journal. 2017. URL: <http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/119985/115075> (дата звернення 12.10.19)

51. Zarembo K. The EU as a security actor: when postmodernity fails (the case of Russia-Ukraine war). *Polityka i Społeczeństwo* 13.4 (2015): 104-114.

52. Звіт дослідження Gfk Ukraine 2015 року «Волонтерський рух в Україні». URL: <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/news/pages/report.aspx> (дата звернення 29.08.19)

53. Офіційний сайт волонтерської організації «Крила Фенікса» URL: <http://wings-phoenix.org.ua/uk/pro-fond/> (дата звернення 18.11.19)

54. Офіційний сайт волонтерської організації «Народний проект» URL: <https://www.peoplesproject.com/> (дата звернення 18.11.19)

55. Офіційний сайт волонтерської організації «Повернись живим» URL: <https://savelife.in.ua/ru/> (дата звернення 18.11.19)

56. Офіційний сайт волонтерської організації «Армія SOS». URL: <https://armysos.com.ua/> (дата звернення 19.11.19)